

ISSN2078-144X (print)
ISSN 2664-1844 (on-line)

VISNYK | **ВІСНИК**
OF THE LVIV | ЛЬВІВСЬКОГО
UNIVERSITY | УНІВЕРСИТЕТУ

Series Sociology

Серія соціологічна

Issue 14

Випуск 14

Published 1–2 issues per year

Виходить 1–2 рази на рік

Published since 2008

Видається з 2008 року

Ivan Franko National
University of Lviv

Львівський національний
університет імені Івана Франка

2020

Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка

Зареєстровано Міністерством Юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 14617–3588 Р від 30.10.2008 р.
Включено до Переліку наукових фахових видань України. Категорія «Б». Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Index Copernicus, Ulrichsweb Global Serials Directory; CrossRef; Google Scholar. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vso>.

Abstracting and Indexing: Index Copernicus, Ulrichsweb Global Serials Directory; CrossRef; Google Scholar. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vso>.

Зібрано статті з актуальних питань історії та теорії соціології, соціологічних досліджень посткомуністичних трансформацій у політичному та соціокультурному вимірах. Для науковців, викладачів, студентів.

The fourteenth issue consists of articles dealing with the problems of history and theory of sociology as well as with empirical studies on postcommunist transformations in political and socio-cultural dimensions. It is for scholars, teachers and students.

Редакція: *О. Б. Демків* головний редактор; *Калиняк О. Т.* заступник головного редактора; *Марусяк Т. С.* відповідальний редактор; *Сенюра О. В.* відповідальний секретар редколегії.

Редакційна колегія: д-р соціол. наук, проф. Пачковський Ю. Ф. (Україна); д-р соціол. наук, проф. Н. Й. Черниш (Україна); д-р соціол. наук, проф. Н. В. Коваліско (Україна); д-р філос. наук, проф. Є. І. Головаха (Україна); д-р соціол. наук О. Б. Іванкова-Стецюк (Україна); д-р соціол. наук, проф. С. О. Макеев (Україна); д-р соціол. наук, проф. В. В. Чепак (Україна); канд. соціол. наук, доц. А. М. Рябчук (Україна); д-р економічних наук Білан Ю. В. (Польща); д-р педагогіки Д. Аліфанов'єне (Литва); д-р іст. наук П. Грата (Польща); д-р соціології Г. Котарські (Польща); д-р економічних наук М. Мороз (Польща); д-р психології О. Маланчук (США); д-р соціології, проф. М. Кеннеді (США); д-р соціальних наук К. Рейман (Польща); д-р соціологічних наук М. Срочинська (Польща); д-р соціологічних наук М. Дембіцкі (Польща).

Editorial Board: *Demkiv Oleh* (editor-in-chief), *Pachkovskyy Yurij*, *Chernysh Natalia*, *Kovalisko Natalia*, *Golovakha Yevhen*, *Ivanкова-Stetsjuk Oksana*, *Makejev Serhiy*, *Chepak Valentyna*, *Ryabchuk Anastasiya*, *Bilan Yiriy* (Poland), *Alifanoviene Daiva* (Lithuania), *Grata Pavel* (Poland), *Kotarski Herbert* (Poland), *Moroz Miroslav* (Poland), *Malanchuk Oksana* (USA), *Kennedy Michael* (USA), *Rejman Krzysztof* (Poland), *Sroczyńska Mariya* (Poland), *Debicki Marcin* (Poland).

Відповідальний за випуск *О. Демків*

Адреса редакційної колегії:

Львівський національний університет імені Івана Франка, історичний факультет, вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000.
тел. + (38) (032) 239-42-80
e-mail: visnyk.sociology@lnu.edu.ua,
oleh.demkiv@lnu.edu.ua

Editorial office address:

Ivan Franko Lviv National University,
History Faculty,
1 Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000.
tel. + (38) (032) 239-42-80
e-mail: visnyk.sociology@lnu.edu.ua,
oleh.demkiv@lnu.edu.ua

Зареєстровано Міністерством Юстиції України.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 14617–3588 Р від 30.10.2008 р.

Перереєстровано як фахове видання України (Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 27 травня 2009 р.).

Реєстрацію поновлено (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 528 від 12 травня 2015). Включено до Переліку наукових фахових видань України. Категорія «Б». Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020.

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського
Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Index Copernicus, Ulrichsweb Global Serials Directory; CrossRef; Google Scholar.

Редактор М. МИХАЛЮК

Комп'ютерне верстання С. СЕНИК

Адреса редакції, видавця і виготовлювача:
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/16,
Ум. друк. арк.
Тираж 100 прим. Зам.

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020

УКРАЇНСЬКА СОЦІОЛОГІЯ: НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ДЖЕРЕЛ

УДК 39:316.2

DOI:

КАТЕРИНА ГРУШЕВСЬКА ТА СОЦІОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКИ 20-30-ИХ РР. ХХ СТ.

Ю. Ф. Пачковський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
pachk@ukr.net*

Т. Д. Лапан

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
tetianalap@yahoo.com*

Розглянуто життя і творчість представниці української соціології та фольклориста К. Грушевської. Проаналізовано наукове підґрунтя діяльності дослідниці, а також особливості утвердження української соціогуманітаристики на основі використання міждисциплінарних методик європейських наукових шкіл 20-30-х років ХХ ст. Особлива увага звернена на вплив Михайла Грушевського та ідей французької соціологічної школи на становлення наукового світогляду вченої. Проаналізована проблематика статей і досліджень, опублікованих Катериною Грушевською у “Первісному громадянстві”, «З примітивної культури: розвідки та доповіді», яка до сьогодні залишається актуальною й може слугувати підґрунтям для розвитку тісного міждисциплінарного зв'язку між соціальними й гуманітарними галузями вітчизняної науки.

Ключові слова: К. Грушевська, М. Грушевський, міжнародна кооперація, еволюціонізм, європейська соціогуманітаристика, українська соціологія, Український соціологічний інститут, фольклористика, французька соціологічна школа

Постановка проблеми. Для української соціології 20-30-ті рр. ХХ ст. стали показовим періодом, що ознаменував собою якісно новий етап, який був тісно пов'язаний із розвитком етнології, фольклористики, соціальної та культурної антропології. Досягнення цих наук у методологічному та прикладному вимірах стали підґрунтям для дослідження суспільних процесів того часу і відповідно мали значний вплив на поглиблене вивчення тогочасного українського суспільства. З перших десятиліть ХХ ст., завдяки самовідданій праці багатьох дослідників, українська соціогуманітаристика досягла найвищих європейських стандартів, у т. ч. у сфері теоретичної підготовки фахівців та аналітичного рівня наукових праць. Серед науковців того періоду особливо слід виокремити постать Катерини Грушевської (1900-1953).

К. Грушевська була палкою прихильницею розвитку сучасної української науки шляхом інтеграції у глобальний інтелектуальний простір. Проте, на її думку, така інтеграція була б неможливою без опанування вітчизняними дослідниками ідей, теорій та концепцій, які визначають напрямки розвитку наукового знання у світі. Відтак, надзвичайно важливим дослідниця вважала вивчення досвіду міжнародної кооперації учених, що відкривало шлях до модернізації та удосконалення теоретико-методологічної бази досліджень. У своїх наукових роботах виступала послідовним прихильником еволюціонізму, теоретико-методологічних концепцій французької соціологічної школи як найбільш успішної, прогресивної і відомої на той час.

Діяльність К. Грушевської як дослідниці вимагає поглибленого різнобічного вивчення. Її життю та творчості сьогодні присвячено зростаюча кількість наукових статей та монографічних розвідок. Однак, й до сьогодні її наукова спадщина, зокрема соціологічна, залишається практично невідомою як в Україні, так і в світі. У сучасних підручниках та посібниках з історії української соціології її ім'я згадують лише побіжно, часто без належного розуміння значення її творчого доробку для розвитку сучасного соціогуманітарного знання. Залишається відкритим питання щодо аналізу ширшого контексту суспільних впливів на світогляд дослідниці з урахуванням тих процесів, що мали місце в європейській соціогуманістиці початку ХХ ст.

Аналіз наукової літератури. На сьогодні перевидана значна частина праць Грушевської. Багато з них розмішені на електронній платформі е-архів М. Грушевського [1]. Першим окремим виданням, присвяченим донці видатного українського історика та соціолога М. Грушевського, стала розвідка львівського історика Ярослава Малика "Катерина Грушевська: український соціолог, фольклорист, етнограф"[2]. У подальшому Грушевській, її життєвому шляху і творчості присвятила свої публікації Ірина Матяш [3]. Етнологічної спадщини та діяльності торкалися у своїх працях. О. Смольницька та Т. Шевчук [4; 5]. Соціологічним аспектам творчості К. Грушевської присвячені наукові розвідки І. Головахи-Хікс [6]. Найширший контекст співпраці К. Грушевської з міжнародним науковим товариством проаналізовано у праці В. П. Капелюшного, Г. М. Казакевича та Н. В. Чернищука [7]. Дослідники звертають увагу на те, що не завжди ім'я К. Грушевської було відомим. З 1938 р. (а саме з моменту арешту та заслання) й до середини 90-х рр. ХХ ст. її ім'я залишалося забутим, а праці малодоступними (до 60-х рр. ХХ ст. залишалися під забороною). Лише з сер. 90-х рр. ХХ ст., а особливо

на поч. ХХІ ст. її спадщина почала активно аналізуватися науковцями [3, с. 6-10]. За роки незалежності України ім'я К. Грушевської розпочинають активно включати в довідники та енциклопедії, а її доробок вважають значущим серед тих українців, які прислужилися українській науці та суспільству. Наукова спадщина К. Грушевської – це унікальні праці «Примітивні оповідання казки і байки Африки і Америки» (1923 р.), два томи «Українських народних дум» (1927-1931 рр.), інші наукові ґрунтовні статті, рецензії, публікації першоджерел.

Виклад основного матеріалу. Соціологія поч. ХХ ст. відзначилася фаховими науковими напрацюваннями в Україні. На важливість українського сліду в світовій соціогуманістиці наголошував свого часу М. Грушевський: «Українські дослідники мусять сами шукати зв'язків свого матеріалу з, світовим в кожній окремій темі, в кождім питанню; великий світовий дослід не приносить їм майже нічого готового, і так воно буде, поки вони не постараються увести в світовий оборот український матеріал в приступній для світу формі» [8, VIII]. Задум М. Грушевського втілювала своєю натхненною працею та науковими напрацюваннями його донька – Катерина. Вона була секретарем, перекладачем, організатором багатьох важливих справ батька. Попри важливість спільних зусиль К. Грушевська зросла в самостійного активного науковця, хорошого організатора дослідницьких практик, систематизатора усної народної творчості, рецензента свіжих наукових праць за кордоном. Її наукова діяльність розпочалася з допомоги батькові в організації Українського соціологічного інституту (УСІ). Ось як сам Грушевський описує створення інституції; «гадка про сю організацію виникла у мене під вражіннями ліквідації світової війни літом 1919 р., коли здавалось, що соціальне і культурне, а з ним і наукове життя Європи виходить на нові дороги і вимагає нових форм, нових засобів і нових підходів, в житло науковим і культурним так само, як в економічнім і політичнім. Тим часом як одні елементи громадянства – в переважній більшості очевидно – не думали ні про що інше, і всі сили напружували в сім напрямі, щоб як найскорше і найповніше ліквідувати внесені війною пертурбації та повернути економіку, соціальні й культурні відносини і форми на те саме місце і в ту саму обстанову, де їх застала світова завірюха, – сама ся завірюха та її ліквідація винесла на поверхню життя чимало також і таких елементів, які не вважали ні можливою ні бажаною просто реставрацію передвоєнних відносин. Вони відчували глибокий розрив в житло, вчинений моральними наслідками великої світової різни, а поглиблений та незвичайно обгострений матеріальними результатами її: безвихідну компромітацію державного й економічного імперіалізму, капіталістичної анархії, класової держави, кермованої буржуазією, і диктованої нею, для вжитку мас, культури і етики – до крайности загострену вичерпанням вікових економічних ошадностей, руїною добробуту та економічної сили людности і повним захитанням її психічної рівноваги. Відновлення соціально-економічних і культурних форм, що виявили так яскраво свою нездатність, сі елементи вважали безнадійним і цілком непотрібним. Вони рвалися до творення нових засобів і відносин, спільними силами розбурханих трудящих мас – перед усім міжнароднього пролетаріату. Бажали бачити не тільки нові форми міжнародньої політики, народоправства, економіки, але й нову школу, пресу, наукову організацію, – більш уважливу і більш придатну для сього нового соціально економічного будівництва,

підійманого в інтересах дійсних продукційних верств і сил суспільносте.

В обставинах тодішнього політичного і громадського життя оці елементи, що змагали до нового будівництва, здавались значними, і засоби, на котрі вони рахували, виглядали поважними. Таке вражіння робило на мене те, що доводилось бачити і чути літом 1919 р. в ріжних міжнародних зібраннях. Здавалось, що підіймаються справді нові серйозні сили міжнародньої кооперації на сім полі, з котрими доконче потрібно зв'язатись і нашому громадянству, зокрема його культурним і науковим робітникам, щоб підтримувати з ними організований зв'язок і співробітництво» [9, с.7-8].

К. Грушевська була не лише помічницею батька в організації кількарарових переїздів УСІ, але вона також була аспіранткою «від початків організації Українського Соціологічного Інституту стала інтензивно працювати в нім, студіючи примітивну культуру і zarazом виконуючи обов'язки секретаря Інституту» [9, с.11-12]. К. Грушевська не отримала вищої освіти, не мала офіційних наукових ступенів і вчених звань. Вона «почала свої студії «на відділі права Київського українського університету в рр. 1917-9, продовжувала їх в Женевськiм університеті» [9, с. 11-12]. У 1919-1920 рр. вона мала змогу навчатися у Женевському університеті, студіючи державне право, соціологію та суспільну економію. У 1917-1918 рр. розпочала самостійну наукову роботу. Під час еміграції 1919-1924 рр. Катерина відчула справжню довіру батька у найвідповідальніших справах, стала вірною і активною його помічницею у науковій та організаційній роботі. Вона шкодувала, що через постійні переїзди не мала змоги учитися систематично. Водночас вона відвідувала семінар примітивної культури УСІ.

Результатом активної наукової роботи К.Грушевської стала самостійна етносоціологічна праця «Примітивні оповідання казки та байки Африки та Америки» [9, с.12]. Грушевська, завдяки широкому інтелекту й гострому розуму, глибоким і різнобічним знанням, виключній працездатності започаткувала своїми працями новий напрям у соціогуманітарних дослідженнях. Кожна з її публікацій демонструє неабияку глибину розроблення наукових проблем, має широку компетентність і може слугувати прикладом принциповості та самостійності у вирішенні складних питань для сучасних дослідників. «За які речі вона не бралась до критики тексту дум, до соціологічного Олексія (розвідка про думу «Олексій Попович»), до аналізу родового устрою – скрізь вона дала блискучі докази свого таланту», – з гордістю писав Михайло Грушевський [10, 11-12]. Свідченням зрілості Грушевської як науковця став вихід збірника «З примітивної культури: розвідки та доповіді», 1924 р. присвяченого проблемам первісної культури, які вона досліджувала під час занять у семінарі примітивної культури УСІ. Робота була високо оцінена і проаналізована батьком: «я висловив вище своє переконання, що ця книжка може віддати не аби-яку прислугу нашому громадянству тим, що введе його в дуже мало досі йому звісну сферу нових течій і здобутків західньої соціології й історії культури, що за останні кільканадцять літ зробили дуже важні поступи, незмірно розширили круг своїх спостережень і відкрили незвичайно інтересні перспективи дальшому дослідів не тільки на ґрунті культурно нижчих народів, але й на нашiм власнiм ґрунті, – продовжує Грушевський, – розвідки і доповіді, подані в сій книзі, не тільки вводять читача в незвичайно цікавий круг важних досягнень і многонадійних перспектив світового соціологічного досліді, про котрі в нашiм громадянстві здебільшого не було навіть відгону, через десятилітнє розірвання всяких

нормальних наукових і культурних зв'язків. Вони знайомлять його також з маленькою і скромною в своїх засобах, але багатою і надійною в своїх перспективах лабораторійкою, заснованою в тяжких обставинах недавніх критичних років. Оці розвідки і доповіді – се праці, виготовлені (або зачаті і потім де-інде докінчені) в Семінарі примітивної культури “Українського Соціологічного Інституту” організацією котрого я займався протягом п'яти літ, 1919–1924» [9, с. 7].

Як популяризатор передової наукової думки того часу, К. Грушевська ознайомила українського читача з найновішими досягненнями історико-філософських, психологічних, соціологічних, культурно-історичних досліджень західної науки. Умови для наукових студій у Катерини Грушевської були достатні: можливість користуватись архівами і бібліотеками Відня і Женеви, консультації відомих вчених, підтримка її починань батьком. Вона запроваджувала до наукового обігу в Україні основні положення праць вчених зі світовим ім'ям: засновника американської культурної антропології Ф. Боаса, основоположника психоаналізу З. Фрейда, засновника французької соціологічної школи Е. Дюркгейма, французького філософа і психолога автора теорії первісного дологічного мислення Леві Брюля [3, с. 89]. Будучи прихильницею еволюціонізму (ідеї еволюціонізму були визначальними не тільки для класиків напряму – Л.Морган, Е. Тайлор, Дж. Фрезер, але й тих науковців, яких відносять до інших дослідницьких напрямків, зокрема, представники французької соціологічної школи), вона критикувала дифузійнізм як теоретичну позицію, представлену переважно американськими та німецькими дослідниками [7, с. 127; 11, 366-418; 12, с.186-196.].

Значення французької соціологічної школи для формування української соціології, як і соціогуманістики загалом, поч. ХХ ст. є неоціненним. Розпочалося все з поїздки М. Грушевського до Парижу у 1903 р. на запрошення «Російської вищої школи суспільних наук» прочитати курс української історії (згодом таку ж поїздку здійснить і Катерина Грушевська). М. Грушевський так характеризує французьку соціологічну школу «можна-б сказати більше – се було своєрідне наукове братство, учена бенедиктинська колегія ХХ століття, що в тіснім єднанню, в добровільній дисципліні й глибокій послузі науковим інтересам піднятої праці, планово провадила свою роботу на протязі десятиліть, камінь за каменем будуючи нову соціологічну систему, під енергійним проводом свого фундатора, учителя і керманіча. Не тільки для французького світу, взагалі малоохочого до колективної праці, але й для наукового світу взагалі се було незвичайно рідке явище, як справедливо констатує Мос. І науковому світові – а особливо нашій молодій науці, що силкується піднятися на ноги в нинішніх так мало сприятливих для дослідної праці обставинах, ся „Група Дюркгейма» може послужити дуже корисним прикладом того, як здобуваються наукові досягнення і як треба йти до них [14, с. 112-113]. Ця цитата якнайкраще ілюструє ставлення М. Грушевського до французької соціологічної школи. Як зазначав О. Пріцак у своїй статті, присвяченій аналізу теоретичних поглядів М. Грушевського, для останнього «спеціальне значення мали досліди Дюркгейма над формами релігійної свідомості. Також М. Г[рушевський] дуже високо цінував праці колеги Дюркгейма, пізнішого його наслідника, як керівника паризької школи дослідників людського мислення, Люсьєна Леві-Брюля» [15, с. LVIII]. Учений саме працював над своєю фундаментальною «Історією України-Руси». Він переглянув власні теоретичні підходи до її написання, і вже 1909 р. у вступі до т.VII називав себе «істориком-соціологом». М.Грушевський не був задоволений попереднім

станом «дослідів» у двох ділянках: стосовно «часів передісторичних» і в «добі новітній» [5, с.43]. Джерел для вивчення «передісторичної» епохи було недостатньо. На допомогу батькові прийшла Катерина Грушевська, яка очолила Кабінет примітивної культури, про що йтиметься далі. Як і батько, К. Грушевська високо цінувала досягнення французької школи у царині соціології, характеризуючи її як «робочу громаду, що обробляла різні ділянки суспільного життя народів в його окремих проблемах складала поволи цілу систему знання, об'єднану метою певною робочою дисципліною» [7, с. 127]. Попри розбіжності з класичним еволюціонізмом французька соціологічна школа запозичила його головний світоглядний принцип невпинний розвиток суспільства як колективу, від простих форм до складних. Не приховуючи своєї симпатії до французької соціологічної школи К. Грушевська називає її друкований орган журнал *L'Année Sociologique* «критичною соціологічною енциклопедією незвичайно імпозантною своєю ідейною єдністю й багатством фактичного знання та наукової мислі» [7, с. 128].

Журнал «Первісне громадянство та його пережитки на Україні (примітивна культура та її пережитки на Україні, її соціальна преісторія, народна творчість в соціологічному освітленню)» багато в чому є подібним за тематичним і змістовним наповненням *L'Année Sociologique*. Обидва видання було засновані для оприлюднення досліджень науковців – етнологів, соціологів, істориків. Водночас, К.Грушевська констатує наявність критики еволюціоністського напрямку взагалі та французької соціологічної школи, зокрема, з боку культурно історичної школи Вільгельма Шмідта та Арнольда Янсена. Ця школа продовжувала популярний в німецькій науковій традиції напрямок дифузійнізму. Культурно-історична школа акцентувала увагу на зовнішніх запозиченнях висувала на перший план теорію культурних кіл, яку докладно й критично аналізує у своїй публікації Катерина Грушевська. На думку української дослідниці, обидва методологічні підходи мають свої переваги і якщо «за французькою соціологічною школою лишається щільний контакт з поступом усієї наукової думки і гостре об'єктивне сприймання соціального процесу вільне від моралізуючи оцінок, що раз-у-раз пробивається у культурно історичних дослідників, то школа Шмідта переважає своїм практичним знанням примітивного побуту польовим дослідом» [7, с. 128]. У своїх наукових роботах К. Грушевська виступає послідовним прихильником еволюціонізму також теоретико-методологічних концепцій французької соціологічної школи. Слід зазначити, що зосередження лише на двох названих теоретичних напрямках суттєво обмежувало дослідницькі можливості. Адже в тогочасній соціології – етнології – антропології – фольклористиці вже активно діяли такі наукові напрями, як австрійська дифузійністська школа культурних округів (кіл), американський культуралізм, британський функціоналізм, з якими К. Грушевська теж була добре ознайомлена.

У багатьох статтях та рецензіях К. Грушевської відчувається поєднання фольклористики та соціології, використання методів соціологічного аналізу в роботі з фольклорним, етнологічним матеріалом. Прикладом можуть бути статті самої Катерини Грушевської, такі як «З примітивного господарства. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства» [16], «Про дослідження статевих громад в первісному суспільстві» [17] «Дума про пригоду на морі Поповича. Причинок до дослідження звичаїв, зв'язаних з подорожуванням» [18] та одна з найцікавіших статей «Спроби соціологічного пояснення народної казки...», де Грушевська підкреслює необхід-

ність не лише аналізу літературної форми казки, а й її соціологічного аналізу: "...по-перше, дослід казки повинен базуватись на точнім означенню її соціологічного підкладу і, по-друге, – се означення повинне бути якнайточніше, і вихідний варіант повинен виявляти зв'язок з тою громадською установою, що в ній відбилась, по-третє, найкорисніше буде зачинати дослід від казки примітивної та від неї підходити крок за кроком до казок європейських збірок, а не навпаки. Загальне правило, що дослід соціальних фактів слід починати від найпримітивніших форм, а не від більш розвинених, має повну вартість і для казки, і хоч воно ускладнює підготовчу роботу в практиці, зате дозволяє уникнути корінних помилок в системі пояснень. Тільки на так обґрунтованій, убитій, соціологічній підваліні повинен, здається нам, починатись дослід будови казки, як літературного твору. Натомість підхід до підваліні через дедукцію всього, що може бути віднесене на карб літературного оброблення, здається нам небезпечним: після такої дедукції для "побуту" може зістатись дуже мало! Літературні форми і засоби теж обумовлені соціальними факторами, і відділяти їх від загального світогляду того громадянства, де вони розвиваються, для соціологічного завдання не корисно. Вони теж вимагають окремого соціологічного розслідування; спроби-ж чисто формального досліджу казки, не даючи нічого для соціології казки, і з боку літературного досліджу дають теж досить небагато" [19, с. 110–111].

Після повернення до Києва М. Грушевський не зраджує своїм інтересам до соціології, етнології та антропології. Він створює при науково-дослідній кафедрі історії України спеціальний "Кабінет примітивної культури". Цей фактично перший історико-соціологічний центр в Україні діє під керівництвом К. Грушевської, яка зверталась у власних статтях до тем, найактуальніших у світовій антропології, соціології та етнології, базуючи європейські теоретичні концепції на українському фольклорному та етнологічному матеріалі. Упродовж 20-х рр. ХХ ст. навколо установ Всеукраїнської Академії наук сформувалося ціле покоління молодих дослідників чиї праці демонструють достатньо високий рівень теоретичних узагальнень, на основі проведених польових досліджень. Сучасна фольклористка О.Брицина зазначає, що «зусиллями співробітників Етнографічної комісії та її кореспондентів у надзвичайно стислий термін було зібрано значну кількість матеріалів, що відображають синхронний "зріз" традиційної національної культури, який практично й досі не має аналогів у вітчизняній фольклористиці за своєю повнотою та вичерпністю» [5, с. 43-44].

В українській пресі регулярно з'являються її огляди англомовних часописів. В журналі "Україна" (1926 р., ч.5) надруковано її статтю "Принципи моралі в освітленні французької соціологічної школи: Еміль Дюркгейм. Виховання мораллю" [6, с. 179]. Період 1925-1927 рр. стали для Грушевської часом напруженої праці і водночас найбільшого творчого піднесення. У 1926 р. побачив світ перший випуск наукового часопису «Первісне громадянство та його пережитки на Україні (примітивна культура та її пережитки на Україні, її соціальна преісторія, народна творчість в соціологічному освітленні)» [1]. Всього за час існування протягом 1926-1929 рр. вийшло вісім чисел часопису. У багатьох статтях та рецензіях описані використані методи соціологічного аналізу в роботі з фольклорним матеріалом. Важливою тематикою статей К.Грушевської та інших авторів видання було звернення до світових антропологічних, етнологічних та соціальних концепцій, популярних на той час, зокрема інтерес до "первісного" і його виявів у тогочасному суспільстві, побуті та фольклорі. Низку статей було присвячено вивченню громад та розробленню анкет-опитувальників

для аналізу різних аспектів життя громад. У “Первісному громадянстві” також ініціювалися термінологічні та дисциплінарні дискусії щодо найважливіших проблем тогочасної вітчизняної та світової соціогуманітаристики [6, с.182-184]

Утвердження в СРСР тоталітарного режиму мало згубні наслідки для розвитку української соціогуманітаристики. Вже на рубежі 20-30-х рр. ХХ ст. теоретико-методологічна дискусія, яка розгорнулася в українській періодиці була фактично припинена. Причиною цього став ідеологічний наступ, який активно розпочала радянська влада на наукове середовище й особливо на дисципліни соціально-гуманітарного профілю. Репресії, які розпочалися незабаром призвели до ліквідації більшості наукових установ України, позбавлення науковців можливості працювати за спеціальністю, а нерідко й до їхнього фізичного знищення, як і сталося у випадку з К. Грушевською. Після смерті багька вона зазнала цькування і морального знущання. К. Грушевська отримала покарання та позбавлення волі у виправно-трудових таборах Радянського Союзу. Не підлягає сумніву ні науковий авторитет ученої, ні вагомість її доробку, ні невинуватість знищення її радянськими спецслужбами. Її змусили рано піти з активного наукового життя, а тому багато її планів залишилися не здійсненими, як і незавершеними залишилось багато її починань, які вимагають сучасного аналізу та інтерпретацій.

Висновки. Вплив К.Грушевської на розвиток соціогуманітарних, в т.ч. соціологічних, досліджень в Україні на початку ХХ ст., а найбільше в 1920-х рр., важко переоцінити. К. Грушевська була обізнана і намагалася впровадити і модернізувати українські соціогуманітарні студії, наслідуючи, аналізуючи, часто критично сприймаючи доволі різні за спрямуванням теоретичні напрями, розпрацьовані дослідників Західної Європи і США. Грушевська започаткувала в українській науці популярний на заході напрям соціогуманітарних студій – дослідження особливостей первісної культури. Її наукові досягнення тяжіли до французьких та британських зразків, ніж до німецьких та американських. Водночас слід наголосити на тому, що соціогуманітаристика в Україні розвивалася своїм самобутнім шляхом засвоюючи та опрацьовуючи зарубіжний досвід, але не копіюючи його. Багато теоретичних положень робіт українських дослідників були особливо актуальними і могли суттєво вплинути на розвиток світової науки. Однак об’єктивні обставини політичного й соціально-економічного характеру стали на заваді розвитку вітчизняної науки починаючи з 30-х рр. ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. е-архів Михайла Грушевського. Отримано 31 травня 2020 р. з hrushevsky.nbu.gov.ua
- 2.Малик Я.Й. Катерина Грушевська : текст лекції з курсу політичної історії України / Я.Й. Малик. – Львів, 1991.
- 3.Матяш І. Б. Катерина Грушевська: життя та діяльність / І.Б. Матяш. – К.: Україна, 2004. – 240 с.
- 4.Смольницька О. Жіночі містеріальні практики у дослідженні К. Грушевської та тогочасна європейська методологія / О. Смольницька // Українознавство. – 2016. – 1 (58). – С. 56-62.
- 5.Шевчук Т.М. Невідомі сторінки з історії української гуманітаристики 1920-х рр.: Катерина Грушевська й Королівський антропологічний інститут Великобританії та Ірландії

дії в міжнародному проєкті з вивчення народного сонника / Т.М. Шевчук // Український історичний журнал. – 2016. – №6 – 42-48.

6. Головаха-Хікс І. На межі соціології і фольклористики: Роль “Первісного громадянства” Катерини Грушевської в розвитку соціогуманітарної науки в Україні / І. Головаха-Хікс // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2011 – №4. – С. 177-186

7. Капелюшний В. П., Казакевич Г. М., Чернищук Н.В Українська етнологія у європейському контексті (друга половина XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.) / В. П. Капелюшний, Г. М. Казакевич, Н.В. Чернищук. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. – 208 с.

8. Грушевський М. Вступне слово / М. Грушевський // е-АРХІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – Київ: Державне видавництво України. – 1926. – Вип. 1–2. – С. III–VIII.

9. Грушевська Катерина. Вибрані праці: у 3 т. 3 примітивної культури / К. Грушевська. – Донецьк: Норд-Прес, 2007. – Т. 3. – 444 с.

10. Горинь В. Катерина Грушевська (1900-1943) Що стояла на сторожі «огню в світогляді українського народу». / В. Горинь. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 116 с.

11. Шацкий Е. История социологической мысли. Том 1 / Ежи Шацкий; пер. с польского; общая редакция А. Васильева. – М.: Новое литературное обозрение, 2018. – 720 с.

12. Шацкий Е. История социологической мысли. Том 2 / Ежи Шацкий; пер. с польского; общая редакция А. Васильева. – М.: Новое литературное обозрение, 2018. – 720 с.

13. Пачковський Ю.Ф., Лапан Т.Д. Соціологічна спадщина Михайла Грушевського: у пошуках джерел і витоків суспільного розвитку». Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2018. – Вип. 12. – С. 3–13

14. Грушевський М. Відродження Французької соціологічної школи / М. Грушевський // е-АРХІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – Київ: Державне видавництво України України. – 1926. Вип. 1–2. – С. 112–117.

15. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського. – С. XLI–LXXIII // Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський; Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991 – (Пам'ятки іст. думки України). – Т. 1. – 1994. – 736 с.

16. Грушевська К. З примітивного господарства. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства / К. Грушевська // е-АРХІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО // Первісне громадянство і його пережитки на Україні. – 1927. – Вип. 1-2. – С.9-44

17. Грушевська К. Про дослідження статевих громад в первісному суспільстві / К. Грушевський // е-АРХІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО // Первісне громадянство і його пережитки на Україні. – 1929. – Вип. 1. – С.24-33.

18. Грушевська К. Дума про пригоду на морі Поповича. Причинок до дослідження звичаїв, зв'язаних з подорожуванням / К. Грушевський // е-АРХІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – Київ: Державне

видавництво України. – 1926. Вип. 1–2. – С. 1-36

19. Грушевська К. Спроби соціологічного об'яснення народної казки... / К. Грушевська // е-АРХІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – Київ: Державне видавництво України. – 1926. – Вип. 1–2. – С. 96-117.

20. Борисенко В., Головащенко М., Кривоший О. Українки в історії. / В. Борисенко, М. Головащенко, О. Кривоший. – Київ: Либідь, 2004. – 332 с.

21. Парахіна М. Наукова спадщина Катерини Грушевської 20–30-х років ХХ століття / М. Парахін // Етнічна історія народів Європи. – Випуск. – №13. – 62-66

REFERENCES

1. E-archive Mikhail Hrushevsky // hrushevsky.nbu.gov.ua Retrieved May 31, 2020 from hrushevsky.nbu.gov.ua

2. Malik Y. J. Kateryna Hrushevskaya: text of a lecture on the course of political history of Ukraine / Y. J. Malik – Lviv, 1991

3. Matiash I. B. Kateryna Hrushevskaya: life and activity / I. B. Matiash. – K. : Ukraine, 2004. – 240 p.

4. Smolnytska O. Women's mysterious practices in K. Hrushevskaya's study and contemporary European methodology / O. Smolnytska // Ukrainian Studies. – 2016. – 1 (58). – P. 56-62.

5. Shevchuk T.M. Unknown pages on the history of Ukrainian humanities in the 1920s: Kateryna Hrushevskaya and the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland in an international project on the study of the folk dream book / T.M. Shevchuk // Ukrainian Historical Journal. – 2016. – №6 – 42-48.

6. Golovakha-Hicks I. On the Limit of Sociology and Folklore: The Role of "Primitive Citizenship" by Catherine Hrushevskaya in the Development of Socio-Humanities in Ukraine / I. Golovakha-Hicks // Sociology: Theory, Methods, Marketing. – 2011 – №4. – P. 177-186.

7. Kapelyushniy V. P., Kazakevich G. M., Chernyshchuk N. V. Ukrainian ethnology in the European context (second half of the nineteenth century - 20th years of the twentieth century) / V. P. Kapelyushniy, G. M. Kazakevych, N. V. Chernyshchuk. – Vinnytsia: Nilan-LTD, 2013. – 208 p.

8. Hrushevsky M. Introduction / M. Hrushevsky // e-ARCHIVE OF MIKHAIL GRUSHEVSKY Initial Citizenship and Its Remnants in Ukraine. – Kiev: State Publishing House of Ukraine. – 1926. – Vip. 1–2. – С. III-VIII.

9. Grushevskaya Catherine. Selected works: in 3 volumes. From primitive culture / K. Hrushevskaya. – Donetsk: Nord Press, 2007. – Vol. 3. – 444 p.

10. Goryn V. Kateryna Hrushevskaya (1900-1943). Standing on guard of "fire in worldview of Ukrainian people". / V. Goryn. – Lviv: Institute of Ukrainian Studies. I. Krypyakevych, National Academy of Sciences of Ukraine, 2000. – 116 p.

11. Shatsky E. History of sociological thought. Volume 1 / Jerzy Shatsky; Polish translation; the general edition of A. Vasiliev. – Moscow: New Literary Review, 2018. – 720 p.

12. Shatsky E. History of sociological thought. Volume 2 / Jerzy Shatsky; Polish

translation; the general edition of A. Vasiliev. – Moscow: New Literary Review, 2018. – 720 p.

13. Пачковський Ю.Ф., Лапан Т.Д. Соціологічна спадщина Михайла Грушевського: у пошуках джерел і витоків суспільного розвитку». Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2018. – Вип. 12. – С. 3–13

14. Hrushevsky M. Renaissance of the French sociological school / M. Hrushevsky // e-ARCHIVE OF MIKHAIL GRUSHEVSKY Primitive citizenship and its survivals in Ukraine. – Kiev: State Publishing House of Ukraine of Ukraine. – 1926. Vip. 1–2. – С. 112–117.

15. Pricak O. Historiography of Mikhail Hrushevsky. – P. XLI-LXXIII // Hrushevsky M.S. History of Ukraine-Russia / Ed. by P.S. Sohan and others. – K.: Naukova dumka, 1991 [in Ukrainian].

16. Hrushevskaya K. From the primitive economy. A Few Remarks on the Means of Female Economic Magic in Relation to the Oldest Forms of the Female Economy / K. Hrushevskaya // e-ARCHIVE OF MIKHAIL GRUSHEVSKY // Initial Citizenship and Its Remnants in Ukraine. – 1927. – Vip. 1-2. – P.9-44.

17. Hrushevskaya K. On the study of sexual communities in primitive society / K. Hrushevsky // e-ARCHIVE OF MIKHAIL GRUSHEVSKY // Primitive citizenship and its remnants in Ukraine. – 1929. – Vip. 1. – P.24-33.

18. Grushevskaya K. The Duma of the Popovich Sea Adventure. The Cause for the Study of Travel-Related Customs / K. Hrushevsky // e-ARCHIVE OF MIKHAIL GRUSHEVSKY Primitive Citizenship and Its Remnants in Ukraine. – Kiev: State Publishing House of Ukraine. – 1926. Vip. 1–2. – С. 1-36

19. Grushevskaya K. Attempts on the Sociological Explanation of the Folk Tale... / K. Hrushevskaya // e-ARCHIVE OF MIKHAIL GRUSHEVSKY Original citizenship and its remnants in Ukraine. – Kiev: State Publishing House of Ukraine. – 1926. – Vip. 1–2. – С. 96–117.

20. Borisenko V., Golovashchenko M., Krivoshi O. Ukrainian women in history. / V. Borisenko, M. Golovashchenko, O. Krivoshi. – Kiev: Lybid, 2004. – 332 p.

21. Parahina M. Scientific heritage of Catherine Hrushevskaya 20 - 30-ies of the twentieth century / M. Parakhin // Ethnic history of the peoples of Europe. – Issue. – №13. – 62-66.

**KATERYNA HRUSHEVSKA AND SOCIOLOGICAL DISCOURSE OF
EUROPEAN SOCIOHUMANITARISTICS IN THE 20-30's OF THE 20th CENTURY**

Pachkovskyy Y.

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska St. 1, 79000, Lviv,
pachk@ukr.net*

Lapan T.

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska St. 1, 79000, Lviv,
tetianalap@yahoo.com*

The article describes life and activities of the representative of Ukrainian sociology and folklorist Kateryna Hrushevka. The scientific basis of K. Hrushevka's activity as well as the approval of Ukrainian sociohumanitaristics through the use of multidisciplinary methods of European science schools with studies of the society in the 20-30's of the 20th century have been analyzed. Particular attention has been paid to the formation of the scientific worldview of her father, Mykhailo Hrushevskyy and the ideas of the French sociology school. The problems of articles and researches published by Kateryna Hrushevka in «Primary Citizenship», «From Primitive Culture: Intelligence and Reports», which have remained relevant until recent times and can serve as a basis for the development of a close interdisciplinary connection between social and humanitarian branches of national science.

Key words: K. Hrushevka, M. Hrushevskyy, international cooperation, evolutionism, European sociohumanitaristics, Ukrainian sociology, Ukrainian sociology institute, folklore studies, French sociology school

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2020

Прийнята до друку 21.08.2020

**ТЕОРЕТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ:
КОНСТРУЮВАННЯ АНАЛІТИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ**

УДК 316.74: 614

DOI:

ЕМОЦІЇ У СПРИЙНЯТТІ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ

С. О. Макеєв

Інститут соціології Національної академії наук України,

вул. Шовковична, 12, м. Київ, Україна, 01021,

i-soc@i-soc.org.ua

Н. В. Коваліско

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,*

kovalisko@mail.lviv.ua

У спеціальній літературі розглядаються різноманітні аспекти взаємного зв'язку між позитивними й негативними емоціями та певними порядками нерівності у суспільстві. Породжені конкретними обставинами емоції виконують роль реагентів, що вимагають зміни обставин, спонукають до відповідних дій або навіть генерують такі дії. Виділено принципи, що описують механізм формування позитивних і негативних емоцій. А також їхні наслідки у вигляді ставлення, оцінок та дій індивідів, які підтримують існуючий порядок розподілу прав, повноважень, престижу, винагород чи, навпаки, відчужують від нього, зменшуючи ступінь солідарності в конкретних ситуаціях різного рівня. Обґрунтовано, що в теоретичному контексті неможливо оперувати складною комбінаторикою первинних і вторинних (сполучення деяких первинних) емоцій, оскільки перевага надається первинним та окремим їхнім поєднанням різного рівня інтенсивності: задоволення-щастя, відроза-страх, домагання-гнів, розчарування-зневіра. Своєю чергою поєднання позитивних та негативних емоцій утворює широку гаму відчуттів й переживань індивідів різних соціальних статусів.

Проте в Україні розвідки щодо вивчення взаємозв'язку емоцій та сприйняття соціальних нерівностей не проводилися. Тепер у розпорядженні дослідників є емпіричні дані, що отримані в опитуванні за модулем «Соціальна нерівність V» Міжнародного проекту соціального дослідження (ISSP). Методом аналізу відповідності (correspondence analyses) виявлено, що чим нижчий статус і позиція в суспільстві, тим частіше співпадають критичні оцінки нерівності в Україні та високий ступінь емоційного незадоволення нею. Чим соціально і матеріально-фінансово успішні індивіди, тим частіше критичним оцінкам супутні емоційна врівноваженість, безтурботність щодо глибини стратифікації. Варіабельність сполучень оцінок і емоційних станів найвища на проміжних щаблях/позиціях соціальних ієрархій.

Ключові слова: соціальна нерівність, емоції, емоційна стратифікація, соціологія емоцій.

Концептуальні підходи

Щоб уявити ступінь тематичної розгалуженості такої субдисципліни, як соціологія емоцій, достатньо ознайомитися із двома томами відповідного «Довідника зі соціології емоцій» [Stets, Turner, 2006; Stets, Turner, 2014]. Проте нижче, у реферуванні декількох джерел, йдеться виключно про зв'язок диференційованих за інтенсивністю емоцій із деякими порядками нерівності у суспільстві.

У 1998 році вперше опублікована книга Джека Барбалеа «Емоція, соціальна теорія та соціальна структура. Макросоціологічний підхід» щодо місця емоцій у соціальній теорії та у її взаємозв'язку з соціальною структурою, яка потім перевидавалася й багато цитувалася [Barbalet, 2004]. Головна, й досягнута автором, на нашу думку, мета книги полягала в легітимації права на присутність уявлень про емоції у структурі соціологічної теорії та у пояснювальних схемах, що ними оперують дослідники в аналізі поведінки окремих людей і великих спільнот. Наприклад, класова система суспільства генерує багато емоцій (гнів, помста, страх, апатія), проте домінантним для «класу» визнається «обурення, гнів»: реакція на нерівність розподілу багатства і влади, яка стає також умовою консолідації класу, підставою для класової дії. На думку автора уможливує подібну кваліфікацію та обставина, що емоція з самого початку вбудована у класову структуру й класові відносини – їхній симбіоз має онтологічний статус. Тобто емоція є органічним елементом структурно нерівної ситуації, до якої також входять приналежність конкретного індивіда до певної позиції в соціально-економічній структурі, усвідомлення ним приналежності до неї (ідентифікація), приписування значущості та цінності позиції та приналежності. В соціології, переконує читача Д.Барбалеа, емоція розглядається як те, що припадає як індивіду, так і ситуації, в якій він перебуває, обставинам його повсякденного існування [Barbalet, 2004: ch.3]. Інакше кажучи, насичені емоціями порядки нерівності водночас є і певними об'єктивностями, і структурами, занесеними у суб'єктивність.

Джонатан Тернер, виносячи на розсуд колег соціологічну теорію емоцій, також вважає соціальну структуру й стратифікаційну систему важливими умовами й чинниками емоційного збудження [Turner, 2007]. Згодом він підсумував свої спостереження за динамікою емоційної стратифікації у постіндустріальних суспільствах в контексті змін матеріально-фінансових та ціннісно-нормативних умов відтворення середнього класу [Turner, 2017]. Відомий фахівець із структурного підходу до явищ і процесів, соціальний психолог за освітою, розглядає емоції як вкорінені одночасно в усі три рівні соціального універсуму: взаємодії між індивідами; мезорівень організацій та категорій людей, стратифікованих за віком, освітою, доходами або ж організованих горизонтально чи у вигляді павутиння; макрорівень інститутів та системи стратифікації. Соціальний універсум, отже, бачиться конкурентним середовищем, де кожна структурна одиниця може бути і джерелом загроз іншим, і мішенню для загроз від інших. Де поряд із такими дефіцитними ресурсами, як гроші, влада і престиж, нерівномірно розподіляються як позитивні, так і негативні емоції.

Індивіди дією певних макро- та мікросоціальних сил включені у процес задоволення 5-ти універсальних потреб: у підтвердженні ідентичності, в отриманні позитивних винагород, у відчутті приналежності до групи, у довірі (передбачуваності, поваги, щирості), у відчутті фактичності (інтерсуб'єктивному переконанні, що речі саме такі, якими вони є). Енергія, що виникає чи то при конфліктній або ж узгодженій зустрічі між очікуваннями індивідів щодо задоволення потреб та відповідями на них у вигляді різноманітних привілеїв чи обмежень доступу до ресурсів, й постає у вигляді емоційного збудження [Turner, 2007: р. 67-100]. Останнє нерівномірно розподілене між категоріями населення, утворюючи емоціональну стратифікацію, в якій негативні емоції концентруються на полюсі нижчих класів і страт [Turner, 2017: р. 21-24].

Породжені конкретними обставинами емоції виконують роль реагентів, що вимагають зміни обставин, спонукають до відповідних дій або навіть генерують такі дії. Власне теорія складається із 17 принципів (вони, водночас, є вірогідними гіпотезами), що описують механізм формування позитивних і негативних емоцій. А також їхні наслідки у вигляді ставлення, оцінок та дій індивідів, які підтримують існуючий порядок розподілу прав, повноважень, престижу, винагород чи, навпаки, відчужують від нього, зменшуючи ступінь солідарності в конкретних ситуаціях різного рівня [Turner, 2007: р. 200-207]. Оскільки в теорії неможливо оперувати складною комбінаторикою первинних і вторинних (сполучення деяких первинних) емоцій, що їх розглянуто в першому розділі книги Дж. Тернера 2007 року, остільки перевага надається первинним та окремим їхнім поєднанням різного рівня інтенсивності: задоволення-щастя, відразастрах, домагання-гнів, розчарування-зневіра. Своє чергою поєднання позитивних та негативних емоцій утворює багатий словник відчуттів й переживань (53 іменування), які притаманні факту присутності індивідів у соціальних структурах [Turner, 2007: р. 7-8].

У книзі В.Боттеро «Сенс нерівності» («A sense of inequality») [Bottero, 2020: р.89-118] емоціональні аспекти нерівності розглядаються у четвертій главі на багатому дослідницькому матеріалі. Її виключно теоретичний зміст не залишає місця для сумнівів: спеціалісти не мають розбіжностей щодо іманентної присутності байдужості, приниженості, страху, тривоги, обурення, сорому, гніву (роздратування) у класових ситуаціях, в оцінках власного соціального та матеріально-фінансового положення, в практиках комунікації з іншими, у сприйнятті умов і обмежень доступу до вітально значимих ресурсів. Тобто тих психічних реакцій, що виникають внаслідок фізично-тілесного чи виключно зорового зіткнення з нерівністю. Предметом дебатів залишається роль рефлексій у формуванні емоційних станів та їхнього значення для кристалізації установок сприяти колективній мобілізації для зміни стратифікаційних порядків.

Утім, поза методологічними існують й труднощі методичного стибу в емпіричному вивченні впливу інституційних (символічна медіа-сфера, ідеологічно-нормативні системи, ціннісні комплекси) та локальних (групові, територіальні переконання чи упередження) структур на формування й відтворення ендемічних афективних станів. У другому томі довідника з соціології емоцій за редакцією Я.Стетса та Дж.Тернера зазначалося, що зв'язки, наприклад, класу і афектів досліджувалися лише зрідка й здобуто не так багато надійно підтверджених фактів. Звичайно, несприятлива життєва ситуація природно генерує погані відчуття, низький рівень соціального само-

почуття. До того ж ті, хто в ній перебувають, обмежені й в комунікативних ресурсах компенсувати негативні психологічні наслідки побутових негараздів та усвідомлення низького соціального статусу [Wilkins, Race, 2014: p.385-386].

Емпіричні дані та метод аналізу

До аналізу залучені відповіді респондентів на чотири запитання анкети з модуля «Соціальна нерівність V», які інтерпретуються як чотири відносно порізнені варіанти ідентичності (локалізація індивідами самих себе на запропонованих шкалах, тобто в певних стратифікаційних порядках). Запитання призначені, власне, для активування прихованої (мовчазної) ідентичності. Огляд теорії співвідношення ідентичності та емоцій поданий в статті Я.Стетса й Р.Треттевіка в довідникові з соціології емоцій [Stets Trettevik, 2014].

Q10. Окремі люди відчувають роздратування щодо різниці в добробуті між багатими та бідними, а інші – ні. Що ви відчуваєте при думці про різницю в добробуті між бідними і багатими в Україні? Будь-ласка, помістіть себе на шкалі від 0 до 10, де 0 означає не відчуваю роздратування зовсім, а 10 означає відчуваю надзвичайно сильне роздратування.

Гнів (в оригіналі запитання в анкеті значиться «feel angry», anger – гнів, злість, розлюченість, роздратування) традиційно атестується як соціальна емоція. Попри відсутність загальноновизнаних дефініцій не заперечується, що між нею та нерівністю, дискримінацією, сегрегацією, обмеженнями існує стійка напружена асоціація, різновид енергії, що підтримує процеси формування й відтворення невідступної антипатії до глибоко стратифікованих порядків суспільства. Останні не здатні викликати позитивні емоції, такі як щастя, любов, ними не можна захоплюватися. Роздратованості (гніву) скоріше будуть супутні подив, смуток, розчарування – нейтральні афекти з мінімальним мобілізуючи потенціалом [Schieman, 2006]. Емоційна стратифікація щодо різниці в добробуті між багатими та бідними в Україні подана на Рис.1.

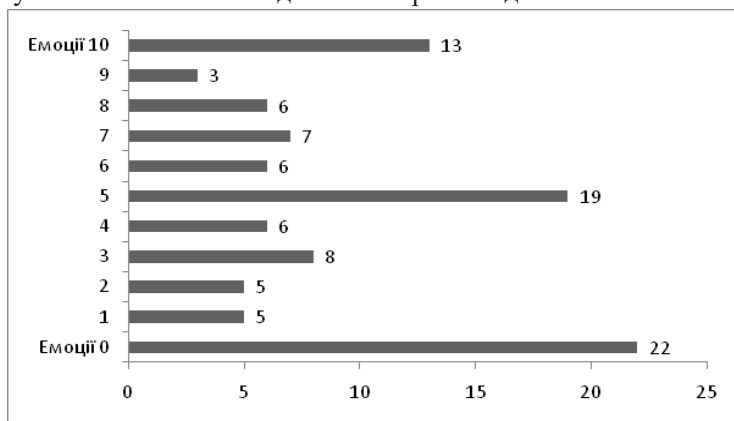

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання Q10 (% до тих, хто відповів).

Для зменшення розмірності й збільшення чисельності в кожній агрегованій категорії одинадцять пунктів шкали (Рис.1) зведені у сім: Емоції 0 (різниця в добробуті не викликає занепокоєння, байдужість до нерівності), Емоції 1+2, Емоції 3+4, Емоції 5 (диспропорції у якості життя визнаються, викликаючи середній рівень тривожності), Емоції 6+7, Емоції 8+9, Емоції 10 (гнів, радикальне несприйняття різниці у добробуті, неприйнятна несправедливість).

Q13a. В нашому суспільстві є групи, які займають більш високі щаблі суспільної ієрархії та групи, які перебувають на щаблях нижче. Перед вами драбина, де 10 – це вище положення, а 1 – найнижче. На якому щаблі ви розмістили б себе? Десять пунктів шкали (Рис.2) зведені у шість: Сходи 1, Сходи 2+3, Сходи 4, Сходи 5, Сходи 6+7, Сходи 8+9+10.

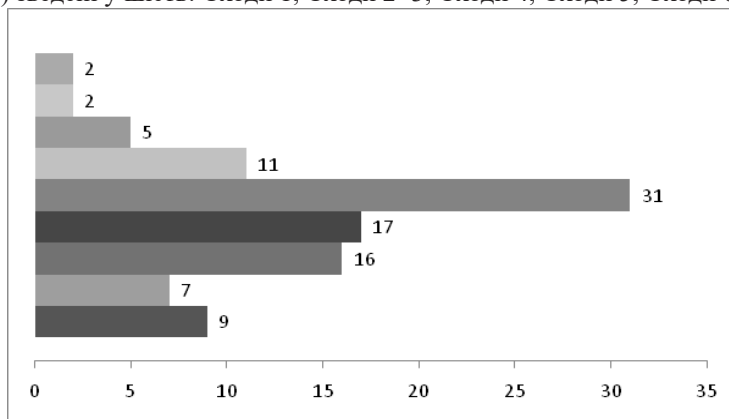

Рис.2. Розподіл на уявній соціальній драбині (%), від першої внизу до вищої, об'єднані пункти 9 та 10).

Q18a. Говорячи про загальний дохід вашого домогосподарства, включно з усіма джерелами доходів всіх його членів, наскільки важко чи легко зараз для вашого домогосподарства зводити кінці з кінцями?

Шкала із п'яти пунктів (Рис.3): дуже важко, скоріше важко, не важко, але й не легко, скоріше легко, дуже легко.

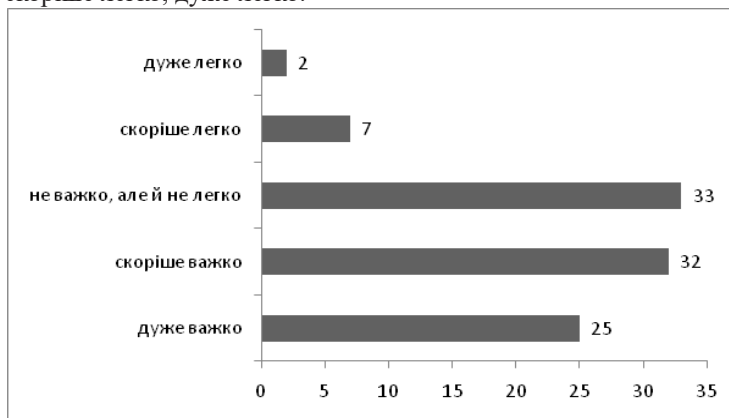

Рис.3. Розподіл відповідей на запитання Q18a (%).

Q24. Більшість людей відносить себе до якогось соціального класу. Скажіть, будь ласка, до якого класу відносите себе ви?

Шість класів, запропонованих до вибору респондентам, зведені у п'ять (Рис.4), оскільки пункт «вищий клас» обирався не часто: нижчий клас, робітничий клас, нижній

середній клас, середній клас, вищий середній клас (вищий середній клас + вищий клас).

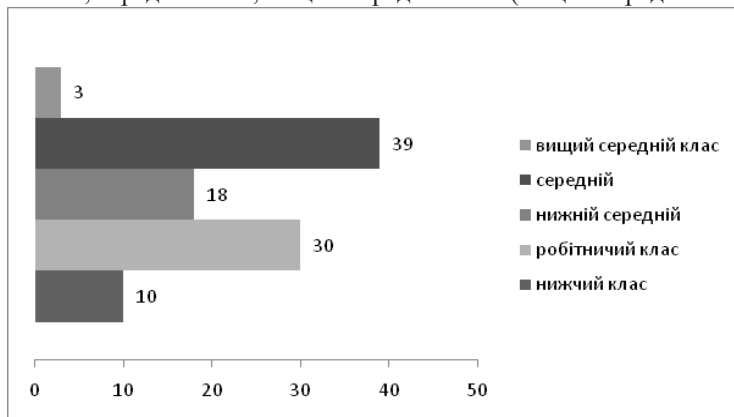

Рис.4. Ідентифікація з класами, запитання Q24 (% , об'єднані вищий середній та вищий класи).

Наведені дані зводилися в таблицю, в якій сім рядків (емоційна стратифікація) й 16 стовпчиків (пункти трьох шкал). Основні тенденції досить легко побачити вже з наповнення (кількість/частка) її клітин, проте для наочного уявлення множинних зближень та віддалень застосовувався метод аналізу відповідностей (correspondence analyses), розвідувальний метод зниження розмірності, що представляє інформацію у вигляді двовимірного графіка з координатами рядків та стовпчиків. Чим ближче відповідна категорія змінної стовпчика до центру графіка, тим менш однорідним є вибір нею пунктів рядків. І навпаки, чим далі від центру, тим більш виділеним є вибір. Метод розраховує дистанції між категоріями змінних, поєднуючи їх у певні констеляції й дозволяючи інтерпретувати розміщення категорій в термінах зближення чи окремішності. І нічого не повідомляє про те, чому такі змінні саме так розташовані на графіку.

Опис результатів

Загалом за вибіркою серед запропонованих в опитуванні для вибору 5-ти моделей соціальної структури 53% тих, хто визначився, вказали на найстратифікованіший Тип А з таким описом: «нечисленна еліта наверху, небагато людей посередині й переважна більшість внизу». Крім того, в середньому три чверті громадян (75%) «повністю погоджуються» з тим, що в Україні існує надто велика різниця у доходах.

Однак такий стан речей не викликає особливого занепокоєння, значна частина громадян вважає його природним, неусувною умовою повсякдення. Кожний п'ятий (22%) опитаний байдужий («Емоції 0», модальна категорія на Рис. 1) до різниці між багатими і бідними. А перші чотири пункти шкали відмітили 46% респондентів і кожний п'ятий (19%) середній пункт («Емоції 5»). Лише кожному восьмому («Емоції 10», 13%) притаманна максимальна чутливість (роздратування) до нерівності у статках. І це при тому, що кожному четвертому респондентові загалом (25%) «дуже важко» зводити кінці з кінцями у процесі задоволення потреб, а кожному третьому (32%) – «скоріше важко». Водночас дві п'ятих громадян (39%) віднесли себе до «середнього класу», а 31% опитаних розмістили себе на 5-й, середній сходинці уявної соціальної драбини (на перших двох – 16%). Кожному сьомому (16%) у «середньому класі» та тому, хто розмістив себе на 5-му (середньому)

щаблі соціальної драбини «дуже важко» зводити кінці з кінцями у побуті. Отримані в аналізі відповідності значення інерції та значення χ^2 -квадрат з ймовірністю меншою за 0.01 дозволяють відхилити нульову гіпотезу про незалежність рядків і стовпчиків у підсумковій таблиці, що утворена чотирма показниками. На Рис.5 подано результати розрахунку відповідностей. У правій частині графіку категоріям високої емоційної напруги («Емоції 10», «Емоції 8+9») відповідають «нижчий клас», «сходи 1», «дуже важко» справлятися з матеріальними й побутовими проблемами. Не висловлюють занепокоєння («Емоції 0», лівий нижній квадрант) розривом у добробуті між багатими та бідними в Україні ті, хто розмістив себе на вищих щаблях соціальної драбини («сходи 8+9+10»), а також ті, хто відніс себе до «вищого середнього класу».

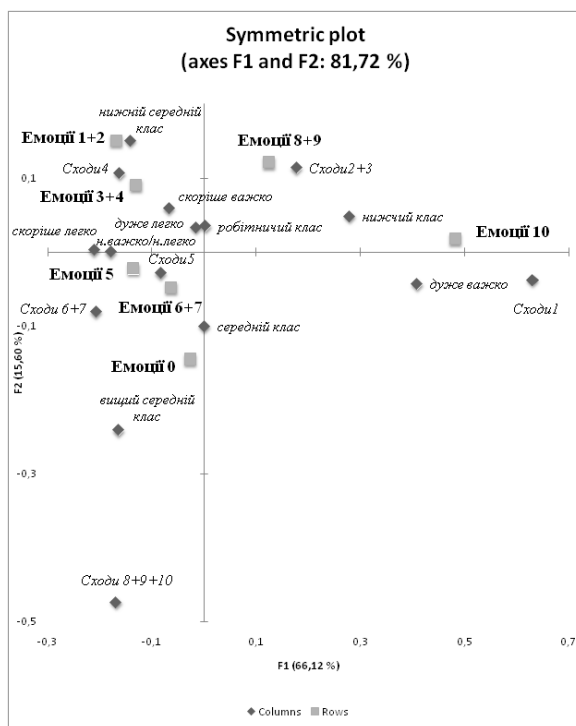

Рис.5. Відповідність між емоційною стратифікацією та трьома різновидами соціальної самоідентифікації

«Емоції 1+2» та «Емоції 3+4» частіше висловлюють респонденти, які ідентифікують себе як «нижній середній клас» й розміщує на четвертій сходинці соціальної драбини. Носіями середнього рівня незадоволення нерівністю («Емоції 5», «Емоції 6+7») переважно є «середній клас, локалізовані в центрі соціальної драбини («сходи 5»), кому «не важко, але й не легко» зводити кінці з кінцями. «Робітничий клас» і категорія громадян, які не мають проблем у веденні домогосподарства («дуже легко») найбільш внутрішньо неоднорідні у визначенні власного емоційного стану.

Інтерпретації та висновки

Значення чутливості (високі, середні, низькі) до асиметрії у шансах, можливос-

тях і добробуті варіюються від країни до країни, а універсального зв'язку між емоцією та стратифікацією немає: кореляція завжди специфічна, оскільки опосередкована/модифікована особливими соціальними інститутами, політичним режимом, культурою, традицією. В Україні спостерігається одночасно і високо критична оцінка існуючої нерівності, і помірна схвильованість розривом у добробуті та доходах. Проте в межах отриманої за модулем «Соціальна нерівність-V» інформації ніяка гіпотеза щодо того, чому все відбувається саме так, не може бути ані підтверджена, ані спростована.

Поєднання низького статусу й високої напруги роздратування у правому полі Рис.5 було очікуваним, саме ці категорії населення є основними її носіями в усьому світові. Воно (поєднання), крім того, свідчить про усвідомлення представниками цих категорій свого принизливого, від того й неприйняттого, становища у суспільстві: частка тих, хто «повністю погоджується» з тим, що в Україні надто велика різниця у доходах, найбільша саме серед категорій громадян із найнижчим статусом. Водночас, можливо, тут фактично йдеться про декларацію щодо ізольованості цієї субпопуляції від решти страт суспільства. Принаймні суттєва дистанція, що визначена методом аналізу відповідності на Рис. 5, допускає можливість такого припущення. Втім, гіпотеза про ізольованість потребує окремих методологічно й методично обґрунтованих розвідок.

І навпаки, чоловіки і жінки, котрі класову ідентичність визначили як «вищий середній клас» і розміщують себе на «Сходах 8+9+10», не переймаються («Емоції 0») асиметрією у статках. Раціональне та емоційне тут відокремлені, не співпадають. Найосвіченіші та найуспішніші не вважають, скоріше за все, наявні соціальні поділи та бар'єри суттєвими перешкодами на життєвому шляху – він такий, який є, і що з ним поробиш. При цьому їхня оцінка викривленості такого шляху в Україні лише незначно менш критичніша у порівнянні з тими, хто перебуває в самому низу соціальної конструкції. Все відбувається так, нібито верхні шаблі ієрархії тверді й непохитні, запевняючи в стабільності й рівноваженості, а нижні нетривкі й сумнівні, вселяючи тривогу і непевність.

Ідентифікації респондентів у чотирьох стратифікаційних вимірах (емоційне напруження від нерівності, віднесення до класу, положення на соціальній драбині, оцінка матеріально-фінансового становища) пересікаються лише частково. Скажімо, 38% тих, хто розмістив себе на першій сходинці, заявили про належність до нижчого класу, а 34% до робітничого класу. На Рис.5 видно, що лише коли йдеться про високу емоційну напругу (Емоції 10) на мінімальній дистанції розташовуються перші позиції трьох номінальних шкал неоднакової розмірності. Тобто у певних контекстах емпірично фіксується їхня схожість, а в інших відносна автономність у взаємодії з емоційною стратифікацією.

Шкала гніву (роздратування), яка вперше застосовується саме у п'ятій хвилі опитування за модулем «Соціальна нерівність», сама по собі є ефективним інструментом, що дозволяє відстежувати стан та динаміку емоційної стратифікації у суспільстві у діапазоні від байдужості до нерівності («Емоції 0»), можливо навіть як виправдання її, до визнання розривів у володінні бажаними благами та ресурсами радикально нелегітимними й несправедливими («Емоції 10»). Вона презентує новий вимір стратифікаційних порядків, як і новий вимір людської суб'єктивності щодо них. Участь у компаративному дослідженні (дані ISSP будуть доступні наприкінці 2021 року чи на початку 2022) дозволяє краще ро-

зуміти особливості оцінок нерівності в конкретній країні. Без цього достовірно не визначити ступінь інтенсивності негативного ставлення до існуючої різниці в соціальному і матеріальному добробуті громадян.

Респонденти, які відносять себе до перших позицій на запропонованих в анкеті шкалах, відрізняються за соціально-демографічними ознаками, утворюючи певні субпопуляційні категорії. Тобто не співпадає їхня внутрішня гетерогенність, що й обумовлює виникнення дистанцій між рядками й стовпчиками в таблиці відповідності. Проте на основі отриманих емпіричних даних із застосування модуля «Соціальна нерівність V» існує можливість конструювання додаткового стратифікаційного виміру.

У нашому випадку нижчу страту склали б ті, хто відніс себе до нижчого класу, розмістив себе на першій сходинці соціальної драбини, хто ледве зводить кінці з кінцями у задоволенні повсякденних потреб та обрав опцію «Емоції 10». До вищої страти залучалися б опитані, що розміщували себе на протилежних пунктах шкал. Ці дві субпопуляції були б гомогенні за обраними ознаками. Певний алгоритм комбінації проміжних ознак дозволив би отримати 3-4 проміжні гетерогенні за тими ж ознаками субпопуляції, а у кінцевому підсумку – стратифікований порядок самовизначення індивідів у неоднорідному 4D соціальному просторі.

Допустимо також вводити додаткові змінні й шукати певний оптимальний їхній склад. Однак збільшення кількості ознак, що стратифікують, призводить, як неодноразово зазначалося в літературі, до значного ускладнення аналізу і вимагає вдаватися до спрощень [Turner, 2017: p. 14-17]. Утім, сучасні програми обробки емпіричної інформації впевнено гарантують подібній операції статус не тільки можливої, а й здійсненої з перспективою отримання нетривіальних результатів. Принаймні досвід Т.Фараро й К. Косака щодо створення формальної теорії генерування образів стратифікації здатен надихнути допитливого соціолога [Fararo & Kosaka, 2003].

Отже, чим нижчий статус і позиція в суспільстві, тим частіше співпадають критичні оцінки нерівності в Україні та високий ступінь емоційного незадоволення нею. Чим соціально і матеріально-фінансово успішні індивіди, тим частіше критичним оцінкам супутні емоційна врівноваженість, безтурботність щодо глибини стратифікації. Варіабельність сполучень оцінок і емоційних станів найвища на проміжних щаблях/позиціях соціальних ієрархій.

Використана література:

1. Barbalet J.M. (2004). *Emotion, Social Theory, and Social Structure. A Macrosociological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Bottero W. (2020). *A Sense of Inequality*. London, New York: Rowman & Littlefield International, Ltd.
3. Fararo T. and Kosaka K. (2003). *Generating Images of Stratification: A Formal Theory*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
4. Schieman S. (2006). Anger. In: Stets J. E., Turner J. H. (eds.). *Handbook of the Sociology of Emotions: Volume I* (p. 493-515). Springer Science + Business Media, LCC.
5. Stets J. E., Turner J. H. (eds.). (2006). *Handbook of the Sociology of Emotions: Volume I*. Springer Science + Business Media, LCC.
6. Stets J. E., Turner J. H. (eds.). (2014). *Handbook of the Sociology of Emotions: Volume II*. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.
7. Stets J. E., Trettevik R. (2014). Emotions in Identity Theory. In: Stets J. E., Turner J.

H. (eds.). *Handbook of the Sociology of Emotions: Volume II* (p. 33-49). Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.

8. Turner J.H. (2007). *Human Emotions. A Sociological Theory*. London and New York: Routledge, Taylor&Francis.

9. Turner J.H. (2017). *Revolt from the Middle. Emotional Stratification and Change in Post-Industrial Societies*. London and New York: Routledge, Taylor&Francis.

10. Wilkins A.C., Pace J.A.(2014). *Class, Race, and Emotions*. In: Stets J. E., Turner J. H. (eds.). *Handbook of the Sociology of Emotions: Volume II* (p. 385-410). Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.

References:

1. Barbalet J.M. (2004). *Emotion, Social Theory, and Social Structure. A Macrosociological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

2. Bottero W. (2020). *A Sense of Inequality*. London, New York: Rowman & Littlefield International, Ltd.

3. Fararo T. and Kosaka K. (2003). *Generating Images of Stratification: A Formal Theory*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

4. Schieman S. (2006). *Anger*. In: Stets J. E., Turner J. H. (eds.). *Handbook of the Sociology of Emotions: Volume I* (p. 493-515). Springer Science + Business Media, LCC.

5. Stets J. E., Turner J. H. (eds.). (2006). *Handbook of the Sociology of Emotions: Volume I*. Springer Science + Business Media, LCC.

6. Stets J. E., Turner J. H. (eds.). (2014). *Handbook of the Sociology of Emotions: Volume II*. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.

7. Stets J. E., Trettevik R. (2014). *Emotions in Identity Theory*. In: Stets J. E., Turner J. H. (eds.). *Handbook of the Sociology of Emotions: Volume II* (p. 33-49). Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.

8. Turner J.H. (2007). *Human Emotions. A Sociological Theory*. London and New York: Routledge, Taylor&Francis.

9. Turner J.H. (2017). *Revolt from the Middle. Emotional Stratification and Change in Post-Industrial Societies*. London and New York: Routledge, Taylor&Francis.

10. Wilkins A.C., Pace J.A.(2014). *Class, Race, and Emotions*. In: Stets J. E., Turner J. H. (eds.). *Handbook of the Sociology of Emotions: Volume II* (p. 385-410). Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.

EMOTIONS IN THE PERCEPTION OF SOCIAL INEQUALITY

S. Makejev

*Institute of sociology of the national academy of sciences
of Ukraine,*

Shovkovychna str., 12, Kyiv, Ukraine, 01021,

i-soc@i-soc.org.ua

N. Kovalisko

*Ivan Franko Lviv national university,
Universytetska str. 1, Lviv, Ukraine, 79000,*

kovalisko@mail.lviv.ua

Special literature notes the mutual connection between positive and negative emotions and the orders of social inequality. In specific circumstances of the environment, emotions play the role of reagents that incentivize changes in surrounding, and trigger up the reconstruction of social order. The article describes the principles of the formation of positive and negative emotions. And also their consequences in the shape of attitudes, evaluations and actions of the individuals that support existing order of rights, authorities, prestige, rewards, or contrary oppose to it diminishing the level of social solidarity in different situations. It is argued that in the theoretical context, it is difficult to operate with a combination of primary and secondary emotions such as pleasure-happiness, disgust-fear, harassment-anger, disappointment-despair. The combination of positive and negative emotions form wide array of feelings of individuals with different social statuses.

There have been no relevant studies of interconnection between emotions and social inequalities. Researchers now have empirical data from V module of the International Social Research Project (ISSP). On the basis of the method of correspondence analysis it was defined that the lower the status and position of individuals in society, the more often and critical attitudes toward inequality in Ukraine are. The more socially, materially and financially successful individuals are, the more often emotional assessments are accompanied by emotional balance and carelessness about the depth of stratification. The variability of combinations of assessments and emotional states is highest at intermediate levels of social hierarchies.

Key words: social inequality, emotions, emotional stratification, sociology of emotions.

Стаття надійшла до редколегії 07.06.2020

Прийнята до друку 21.08.2020

УДК: 327(477):316

DOI:

CONSTRUCTIONISM IN THE SOCIOLOGICAL STUDY OF BORDERS AND CROSS-BORDER INTERACTIONS

O. F. Benchak

Uzhhorod National University,
Zankovetska Str. 89 B, Uzhhorod, 88000,
olesia.benchak@uzhnu.edu.ua

Abstract. The article identifies and describes the specifics of sociology in understanding borders and cross-border interactions in terms of multiparadigm of sociology itself. On this basis, a conceptual model of the study of borders and cross-border interactions has been developed, which consists of an appropriate conceptual and categorical apparatus and a set of a number of consistent theoretical positions, principles and ideas. Borders, which were originally the exclusive subject of research in political geography, are now being studied fruitfully by sociology. Borders are a dynamic phenomenon that is constantly reproduced in almost all forms of human activity. The constant process of (re-bordering) borders and, accordingly, cross-border interactions is an important object of attention of sociologists. That is why the theoretical provisions of the constructivist paradigm are the main methodological source for developing a theoretical basis for dissertation research.

Key words: border, frontiers, cross - border interactions, cross - border cooperation, constructivism, (re) bordering of borders.

In social development, there are often processes associated with the seemingly unexpected actualization of certain phenomena. These phenomena in their historical destiny seem to receive a «second breath», undergo a kind of social reincarnation. Something similar has been happening in recent decades with the social phenomenon of borders and scientific reflection on this phenomenon. The reason for the increased attention of the scientific community to the interstate borders is their complex and somewhat contradictory transformations. On the one hand, in much of the world there is a weakening of borders, even their deinstitutionalization; cross-border cooperation between neighboring regions of different countries is intensifying; states delegate their individual powers either to international supranational institutions or to local authorities and public organizations; the impact of globalization in general and transnational corporations in particular on cross-border interactions is becoming increasingly important. On the other hand, the issue of borders and related aspects has come to the forefront of public relations, in particular in the context of events such as Brexit, uncontrolled flow of illegal migrants from conflict zones, exacerbation of terrorism, de facto suspension of Schengen agreements on simplified mobility regime between EU countries in the context of measures aimed at localizing the spread of the Covid - 19 pandemic, etc. These and other events are drawing the attention of states, scholars and the public to the issues of interstate borders and cross-border interactions, in particular to the dynamics of their barrier function. Today, a number of socio-humanitarian

© Бенчак О.Ф., 2020

sciences are showing interest in the issue of borders and cross-border interactions.

Sociology plays an important role in understanding the nature and trends of borders and cross-border interactions. At the same time, it uses its own research tools, due to its specificity as a social and behavioral science. According to L. Bozhko, in sociology since the early 1990s the topic of borders has become extremely popular, the «renaissance of border research» begins, which is due to three reasons: first, it is due to the disappearance of the static East-West dichotomy, and also the revival of postcolonial studies; second, changes in the political map, particularly in Europe, have necessitated a redefinition of the links between cross-border social, ethnic and national identities; thirdly, the study of borders has become relevant in connection with the phenomenon of «openness» of borders, their relatively free crossing by people, goods and capital [2].

The purpose of this research is to outline the methodological foundations of the sociological study of borders and cross-border interactions in the context of the multiparadigm of modern sociology. For the first time sociological theoretical understanding and conceptualization of borders was carried out by G. Simmel in the early twentieth century. In his 1903 article «Sociology of Space.» In it, he first raises the question of the importance of the spatial conditions of society in comparison with its other definitions and development. To his important work in this plane we also include the characteristics of spatial qualities and spatial formations. However, space for him remains «in itself an inactive form», a vessel for social and spiritual meanings, and many important ideas for sociology in the stream of space have remained fragmentary, not united into a holistic concept. Reflecting on the framing of space by boundaries, the researcher uses the metaphor of the picture frame [3]. Simmel very clearly formulates the thesis about borders as a full-fledged object of sociological research and a social phenomenon in its essence: «the border is not a spatial fact with sociological consequences, but a sociological fact that is formed spatially» [13, p. 11]. Developing this view, sociologists talk about the importance of frameworks and boundaries for constructing social experience. An important step in sociological conceptualization was made by T. Parsons, who draws attention to the fact that any system exists and maintains equilibrium within certain limits. These boundaries «are not imposed from the outside, they are supported by special qualities that are inherent in the elements of the system during its operation» [12, p. 108].

Today there are good grounds for distinguishing in the structure of modern sociological knowledge a separate subdiscipline of the middle level - the sociology of borders and cross-border processes. At the same time, the very statement of this need is not enough, because middle-level theories must be embedded in a three-member vertical, led by a certain general sociological theory and with the appropriate methodological apparatus of empirical research at the bottom. Only then can reflections on borders and cross-border interactions be considered an institutionalized direction of contemporary sociological thought. But the problem is complicated by the fact that modern sociology is, in the words of J. Ritzer, a multiparadigmatic science. This circumstance makes it impossible to have a single approach to understanding borders and cross-border interactions and therefore requires the identification of different areas of sociological theorizing (as well as appropriate methods of empirical research), in which these phenomena are understood by sociologists belonging to different sociological camps.

One of the modern and promising areas of study of borders is constructionism. Social constructionism is a branch of sociology and philosophy that analyzes social constructs, such as class, race, gender, sexuality, morality, memory, and more. According to this trend, social con-

structs are a part of real life or all real life in general, because social constructs are in ontological equality with «objective» reality. The social construct is the product of a particular culture and fully illustrates the so-called Thomas theorem: what is perceived as real becomes real in its consequences. The idea of social construction has spread in the United States and Western Europe since the mid-1980s, based on the principles formulated by American social psychologists K. Jerden and R. Harre. The subject of interest of constructionism is, first, the construction of the social world (social constructs), and secondly - the construction of its images in the minds of social agents (socio-psychological and socio-cultural constructs). Social constructionism tends to consider the formation of social structures in collective and group social processes. In constructionism, the theoretical modeling of social phenomena is based not on an objective condition, but on a communicative action. The object of attention in this area, in particular, are the border regions, the study of which as social spaces has become an important milestone in the sociological understanding of cross-border phenomena. The school of constructionism emphasizes that the process of «regional construction», including safe cross-border interaction, is impossible without an intellectual component. The leaders of this process are considered by constructionists to be «intellectuals of action» - the media, managers and experts who seek to convert their knowledge into political influence. Non-state actors in the construction of cross-border interaction are considered by constructionists as a counterweight to the official authorities, for a deeper understanding of the essence of the processes of territorial dynamics, including those that directly determine the level of border security. To this end, regional political and academic complexes are created, which, in turn, are part of international «networks» and information «flows».

The representatives of the methodology of constructionism understand the issue of cross-border interactions as follows: the adjacent territories of different countries are characterized by a special borderline sociality, special characteristics of the population living there. These features are formed both in a purposeful way and «by themselves», ie over long periods of time and under the influence of various factors [10]. The border can be interpreted as an institution created by society, through which people living in border regions mutually influence each other and which influences people's self-perception (in terms of identity, values and interests). Ukrainian researcher S. Hobta notes: «The state border is a key social institution, which sets the space for other social institutions of society. It delineates the boundaries of the fields of power «[5, p. 41]. In addition to the institutional dimension, the state border is also a cultural phenomenon. How exactly the construction of the «social and cultural aspects of the state border» takes place can be a separate object of sociological research [4], and we agree with this statement of O. Usenko.

People involved in cross-border interactions are subject to cultural change, as they share not only consumer goods and services, but also cognitive models and cultural practices. The integration of border regions is not only economic, but also political, social and cultural. Communities in border regions are a kind of embryo of transnational civil society. In this regard, E. Afonin rightly notes: «At the present stage of development, civil society is losing national and territorial borders. It is becoming more global and cross-cultural «[1, p. 11].

It is believed that the word «region» comes from the Latin verb *rego*, which means «to manage». Thus, the initial meaning is related to management, not to the restriction of space by a border. Later, the etymology of the concept of region began to be derived from the verb *regere* - even more associated with the performance of specific administrative and even political functions. A region is one or more adjacent administrative-territorial units of the state, where the cur-

rent legislation establishes a certain mechanism of economic and other relations. E. Hurrell in his article «Explaining the revival of regionalism in world politics» points out that the region is a natural, organic principle of territorial organization of social, political, economic and cultural aspects of human society [11, p. 333]. Each region is, first of all, a territory, but the territorial component alone is not enough. In «Regions, Regionalization and Regionalism in Modern Europe» E. Thompson points out that the concept of regionalization in practice is quite amorphous and in the institutional and organizational dimension of the region can be considered such units that are between the levels of local and national governments. In the sociological theory of structuring E. Giddens notes the spatial rootedness of practices and the existence of regional subcultural loci, which are a form of organization of society, regulated in the legal, managerial, historical and cultural dimensions. The unity of the regional society is ensured by the similarity of life attitudes. In this process, interstate borders play a significant role, but this means that the latter is always a kind of Procrustean bed, which adjusts to the «living» society [9].

The theoretical basis for the implementation of such a form of cross-border cooperation as the Euroregion is constructivism, which was formed in the science of international relations under the significant influence of sociology in the 1980s. The first publications using this methodological direction to substantiate the feasibility of creating and disseminating Euroregions are associated with the names of T. Risse (Thomas Risse), J. Chekel (Jeffrey Checkel), T. Christiansen (Thomas Christiansen) [7]. Constructivism is a broad, primarily sociological, methodological approach used to analyze various aspects of social life, including international reality. It belongs to the direction of poststructuralism, assuming that international reality is part of social reality [6]. Regions differ from states, but are similar in that they are human structures. They are the result of a twofold process of construction: first, they are represented by elites and the masses of the population and, second, they are created institutionally, through laws and other rules and regulations. The creation and functioning of Euroregions from the perspective of constructivism is a process of mutual formation of interests and identities of its participants. This perspective focuses on the values and principles that are essential for interaction and integration. In constructivism, not only the relations between the members of the integration structure play an important role, but also the contacts between this structure and the outside world. Social, political, cultural and economic interactions between players (ie states, regions, NGOs, businesses) located in a neighboring geographical location create a space that helps to create a common regional identity [8].

The border is one of the constructions that arises as a result of a double construction process: first, they are «represented» by elites and the masses and, second, they are created institutionally, through interstate agreements, laws and other rules and regulations. The creation and functioning of Euroregions, as the most institutionalized form of cross-border cooperation on the Ukrainian border, from the perspective of constructivism is a process of mutual formation of interests and identities of its participants. This perspective focuses on the values and principles that are essential for interaction and integration. In constructivism, not only the relations between the members of the integration structure play an important role, but also the contacts between this structure and the outside world. Social, political, cultural and economic interactions between players (ie states, regions, NGOs, businesses) located in a neighboring geographical location create a space that helps to create a common regional identity. The border is not considered a void and a transit zone, but as a place of creation of a social reality of a new quality. At the same time, borders not only perform integration functions, but also «produce» cross-border

phenomena - social groups, practices and identities.

In my opinion, it is inexpedient to single out only the border as a separate and self-sufficient object of research, but instead to talk about the borders of neighboring countries, which form a special set of socio-economic, socio-cultural and institutional phenomena: from regional labor market to migration practices and identity structures of border residents. The optimal methodological basis for such a study is sociological constructionism, which captures the complexity of the relationship between the subjective and the objective in the modern world.

References:

1. Афонін Е. А., Бельська Т. В. Глобальне громадянське суспільство як феномен сучасного глобального світу. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. № 4. С. 9-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpadu_2013_4_4 с. 11
2. Божко Л. Л. (2010). Трансформація взглядов в контексте междисциплинарных исследований границ. Национальные интересы: приоритеты и безопасность, (10), 73-80.
3. Зиммель Г. Рама картины. Эстетический опыт / Социология вещей. Сборник статей / Под ред. В. Вахштайна. - М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006, С. 48-53.
4. Усенко О. Державний кордон як соціальний інститут та соціокультурний конструкт: перспективи соціологічного аналізу. Грані. 2015: С. 79-83.
5. Хобта С. В. Кордон України як соціологічна проблема: суб'єкти, інтереси, інституціоналізація. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. 2012. № 23. С. 41–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluc_2012_23_5. С. 41
6. Borkowski P. J. *Polityczne teorie integracji międzynarodowej*, Warszawa, 2007.
7. Checkel J. Social Constructivisms in Global and European Politics: A Review Essay. *Review of International Studies*, 2004. 30(2), 229-244. Retrieved October 14, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/20097911>
8. Delcour L. *Shaping the Post-Soviet Space?: EU Policies and Approaches to region-building*, Farnham, England. 2011.
9. Giddens A. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1998. 444 p.
10. Gupta A, Ferguson J. Discipline and practice: “the field” as site, method, and location in anthropology. *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley: Univ. Calif. Press, 1997. pp. 1–46.
11. Hurrell A. Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics. *Review of International Studies*. 1995. October. Vol. 21. P. 333
12. Parsons T., Shils E.A., Olds J. Values, motives, and systems of action // *Toward a general theory of action*/Ed. T. Parsons and E.A. Shils. Cambridge: Harvard University Press. 1951. P. 47–275, с. 108
13. Simmel G. *Soziologie. Untersuchungen Über die Formen der Vergesellschaftung*. Georg Simmel Gesamtausgabe.

КОНСТРУКЦІОНІЗМ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИВЧЕННІ КОРДОНІВ ТА ТРАНСКОРДОННИХ ВЗАЄМОДІЙ

О. Ф. Бенчак

*Ужгородський національний університет,
вул. М. Заньковецької. 89 В, Ужгород, 88000,
olesia.benchak@uzhnu.edu.ua*

Анотація. В статті виявлено і описано специфіку соціології в розумінні кордонів і транскордонних взаємодій в умовах мультипарадигмальності самої соціології. На цій основі розроблено концептуальну модель вивчення кордонів і транскордонних взаємодій, яка складається з відповідного понятійно-категоріального апарату та сукупності низки несуперечливих теоретичних положень, принципів та ідей. Кордони, які початково були ексклюзивною темою досліджень політичної географії станом на сьогодні плідно вивчаються соціологією. Кордони є динамічним явищем, яке постійно відтворюється практично всіма формами людської діяльності. Постійний процес (ре)конструювання (re-bordering) кордонів і відповідно транскордонних взаємодій є важливим об'єктом уваги соціологів. Власне тому теоретичні положення конструктивістської парадигми складають головне методологічне джерело для вироблення теоретичної основи дисертаційного дослідження.

Ключові слова: кордон, прикордоння, транскордонні взаємодії, транскордонне співробітництво, конструктивізм, (ре)конструювання кордонів.

Стаття надійшла до редколегії 12.08.2020

Прийнята до друку 20.09.2020

ПРОБЛЕМАТИКА ЗДОРОВ'Я, ВІКУ, ТІЛЕСНОСТІ У ДЗЕРКАЛІ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 316.74:37-056.26

DOI:

THE SITUATION OF FAMILIES WITH AUTISTIC CHILDREN

M. Dudek

Bronisław Markiewicz State Higher School of Technology and Economics in
Jarosław, Poland; Catholic University in Ruzomberok, Slovakia.
m.dud@interia.pl.

Z. Babicki

Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw.
z.babicki@uksw.edu.pl.

The unpredictable and unusual nature of the development of autistic children makes the situation of their families extremely difficult. Research conducted on the issue has confirmed that parents of autistic children experience all kinds of problems, difficulties, tensions and stress. Available literary sources present a unanimous opinion - functioning of such families, as well as their ability to cope with care-related and educational problems depend upon various factors. This study analyses chosen socio-economic and cultural factors influencing how such families overcome difficulties connected to care and education of autistic children.

Key words: family, autism, functioning, problems, support

Introduction

A considerable amount of both empirical and theoretical studies is focused on the subject of functioning of autistic persons. They primarily analyse the diagnostic criteria, developmental disorders, educational, social and communicational difficulties, as well as pathomechanisms triggering the problem (Sekulowicz, 1994; Pisula, Noińska, 2011; Pisula, 2012). Depending on the researchers' area of focus, the available study results on families with disabled members take two approaches. In the first one, the emphasis is laid on the situation of the disabled person within the family, i.e. on all the issues that may influence the person's functioning (e.g.: Karwowska, 2008). The other approach focuses on the analysis of the whole family and its functioning (e.g.: M. Dudek, 2015). It is frequently the case that the two approaches concern partially the same research field. This paper is dedicated to the functioning of a family with a child suffering from autism spectrum disorder.

Each and every disease, disability or disorder in a child's development has impact on its family system and triggers stress, fear and anxiety in each of its members. Having a child with health or developmental issues breaks the established structure of its family into pieces and decreases the notion of safety (Sekulowicz, 1994).

Once a disabled child is born into a family, a source of an enormous stress emerges as

© Dudek M., Babicki Z., 2020

The article was prepared as part of the VEGA project, 1/0522/19, Creation of an inclusive environment in kindergarten and inclusive approaches in diagnostics and in stimulating the development of socially disadvantaged children.

well. Such an issue concerns families with an autistic child, as the child's development is unpredictable and unusual in nature. The available research has confirmed that parents of autistic children suffer from various kinds of tension and stress (Pisula, 2005, 2012; M. Dudek, 2017).

Autistic children tend to suffer from sleep and nutrition disorders, frequently present symptoms of hyperactivity, auto-aggressive and aggressive behaviours. These problems require the parents to be constantly alert which leads to their constant exhaustion. Mothers of autistic children often claim that their mental and physical health is deteriorating. Moreover, constant concerns on their child's well-being and life provide the source of long-standing stress. Yet another difficult situation the parents face is the fact that their child is unable to communicate that it is ill or hurting (Obuchowska, 1991).

In some cases, the parents may feel rejected by their own child who seems not to recognise them despite the parents' enormous effort put into establishing a normal relationship with their son or daughter. Such a situation puts exceptionally considerable strain on mothers. When her child would not hug, look or smile at her, react to its name or to anything else, the mother must feel lost and doubt her maternal competences. She doesn't know how to communicate with her child, as it does not want to be held, screams but never sheds a tear and when it appears, and only appears, not to need any love.

Autistic child provides its loved ones and its parents' marital relationship with an enormous challenge. While some tend to think that such a child makes the relationship stronger, others are of the view that it becomes a source of marital conflicts (Twardowski, 1991). The parents are forced to restructure their relationship, learn how to help one another. This new situation may also pose a threat to their relationship as a couple. Conflicts may arise also in the case when the care over a child is left entirely to one parent.

Arguments are triggered by critical opinions concerning parenting methods as well. Frequently shocking behaviours presented by autistic children force the parents to listen to lectures on how they should encourage their children to play, talk or behave properly (Orlikowska, Bołtuć, 2018). Such parents are also accused of not being able to raise their own son or daughter.

Experts agree that the exceptionally difficult situation of autistic children's parents results from: disorders typical of autism, delayed and hard diagnosis, as well as poor access to proper forms of therapy. Each case of autism is different - from high-functioning children to those suffering from additional mental disabilities and other diseases. In consequence, caring and working with such children automatically requires different amounts of effort and causes various levels of stress.

The available literature features a common statement that environmental factors may impact the development and education of a child in a positive or a negative way. The negative factors include: the lack of stimulation of the child's development, poor education of the parents, unfavourable mental qualities of the parents, place of residence, social isolation, defective family structure, unemployment, poor material conditions, no access to medical assistance, no access to other specialists and therapists, birth order of the autistic child, the number of children, living with other members of the family (grandfather, grandmother, aunt, etc.) (e.g.: Kościelska 1995; Karwowska 2008; Balcerzak-Paradowska, 2008).

The objective of this paper is to determine the situation of families with children suffering from autism spectrum disorder. The goals are connected to answers to the following questions:

- 1) Are there any differences in terms of specific family functioning indicators in

mothers and fathers of autistic children?

- 2) Does the place of residence enable the differentiation between the examined groups in terms of specific family functioning indicators?
- 3) What is the structure of the examined families?
- 4) What is the education level of the examined parents?
- 5) What is the socio-economic condition of the examined families?
- 6) Who would provide the examined parents with the primary support?

Methodology

The research incorporates the diagnostic survey method. The author's own interview questionnaire served as the research technique. It included closed, half-open and open questions concerning the socio-economic and care-related situation of the family, etc.

Participants

The presented research results constitute a part of a large academic project conducted between January 2016 and August 2017 within three provinces: Mazowieckie, Lubelskie and Podkarpackie. From the total of 315 parents of children with disabilities or developmental disorders, 132 were the parents of children with autism spectrum disorder (children of 32 parents suffer from the Asperger syndrome). The group of 132 parents of autistic children included 105 mothers and 27 fathers. The average age of parents was 40.3; 38.7 for mothers and 41.9 for fathers. The proportion of participants coming from the three backgrounds: rural areas, town and city (comp. table 1) was fairly equal.

Research results

The available literature features a common statement that environmental factors may impact the development and education of a child in a positive or a negative way. The negative factors include: the lack of stimulation of the child's development, poor education of the parents, unfavourable mental qualities of the parents, place of residence, social isolation, defective family structure, unemployment, poor material conditions, no access to medical assistance, no access to other specialists and therapists, birth order of the autistic child (e.g.: Balcerzak-Paradowska, 2008).

The place of residence of the parents constitutes a vital predictor in the manner they cope with challenges connected to raising an autistic child (e.g.: Obuchowska 1991). Considering the above, the researchers attempted to provide comparable groups of parents from different places of residence. Table 1 includes basic information concerning the place of residence of the participants.

Table 1. Place of residence of the examined persons (Group 1 - a city; Group 2 - a town; Group 3 - rural areas)

Sex	Place of residence							
	Group 1		Group 2		Group 3		Total	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Women	38				37		105	79.5
Men	14		6		7		27	
Total	52		36		44		132	

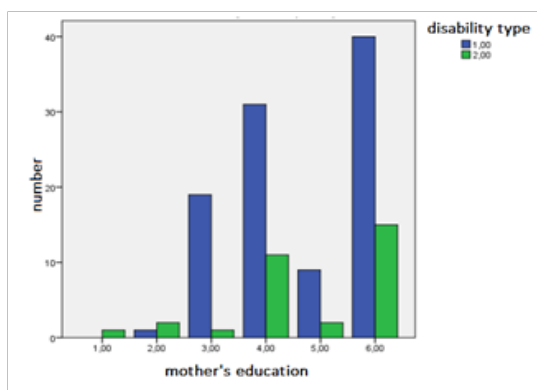
Source: own research

Table 1 indicates that the quantity of participants in each group was comparable. The sex

of the participants was, however, a vital differentiating factor within the groups. Men constituted only 1/5 of the participants, which tends to prove the theory that fathers are less willing to give interviews.

The analysis of the education level indicates that, among the mothers, persons representing higher education (41.7%), secondary education (31.8%) and vocational education (15.2%) are in majority. The lowest percentage of mothers obtained post-secondary education (8.0%), vocational education (15.2%), primary education (2.3%) and incomplete primary education (0.8%). The structure varies from the researched group of fathers (figure 2). It appears that among fathers the percentage of those with vocational education (28.8%), secondary education (28.8%) and higher education (29.5%) is comparable. Among the remaining part, 6.1% of the fathers represent post-secondary education and 7.6% - primary education.

Figure 1. Education level among mothers of children with full autism spectrum disorder and with Asperger syndrome (1-incomplete primary; 2-primary; 3-vocational; 4-secondary; 5-post-secondary; 6-higher)

Source: own research

Figure 2. Education level among fathers of children with full autism spectrum disorder and with Asperger syndrome (1-incomplete primary; 2-primary; 3-vocational; 4-secondary; 5-post-secondary; 6-higher)

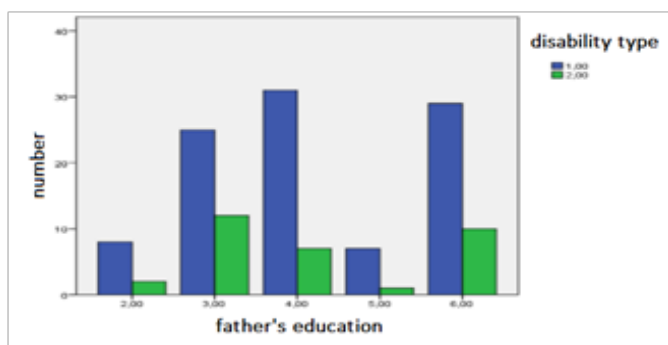
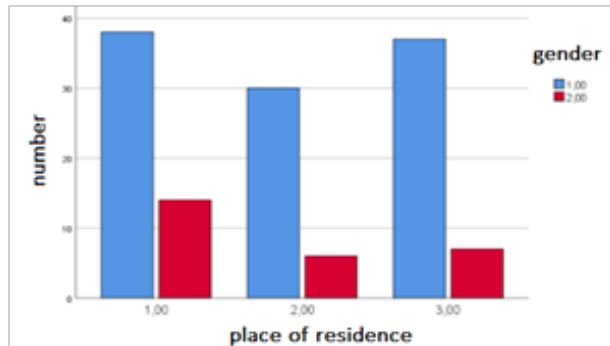

Figure 3 shows that the majority of examined children are girls (79.5%) and that boys constitute only 20.5%.

Figure 3. Sex of children from the examined families

Source: own research

The examined parents provided care for their children from the pre-school age until the end of school age. The average age of the examined children from each background group was: city - 10.8, town - 11.2, rural areas - 11.8. Figure 4 presents the results profile. The available literature strongly highlights the importance of the mother's age upon giving birth to a disabled child. Authors frequently emphasise that too early or too late age of mothers may have a negative impact on their children's development. The results profile concerning mother's age upon giving birth to an autistic child is shown in figure 5. Most mothers - 65.8%, were between 21 and 24 years of age upon giving birth to an autistic child. Such an age range is commonly accepted as the best one for having children. Hence, the collected data seem to contradict researchers' suspicions concerning the impact of mothers' age on the emergence of autism in their children.

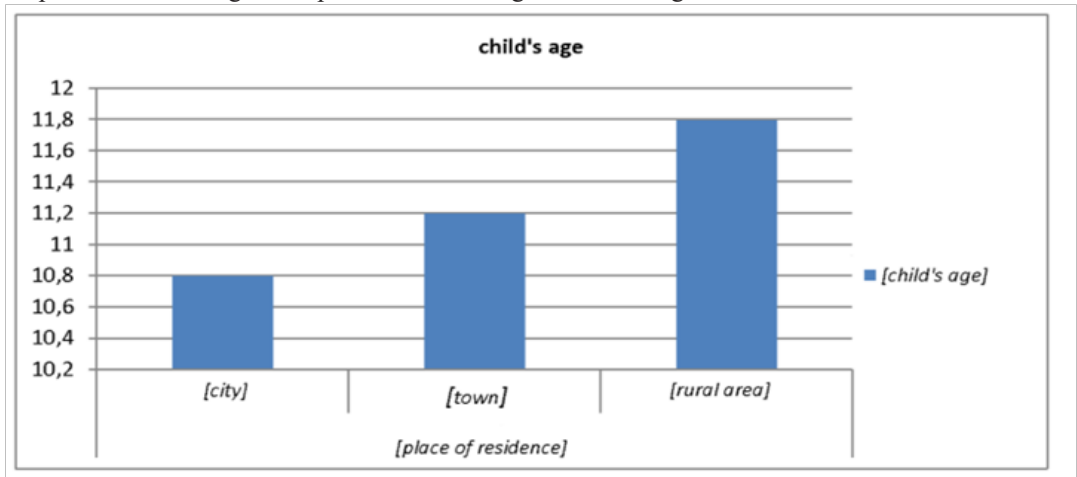

Figure 4. The age of examined children

Source: own research

The next step was to compare the average age among groups distinguished based on the place of residence. The variance analysis shows differences of statistical significance ($F=4,737$; $p<0,01$). The implementation of the NIR post test enables closer localisation of the existing differences (table 2). It appears that women from rural areas had their autistic children much earlier than women from cities ($p<0,01$).

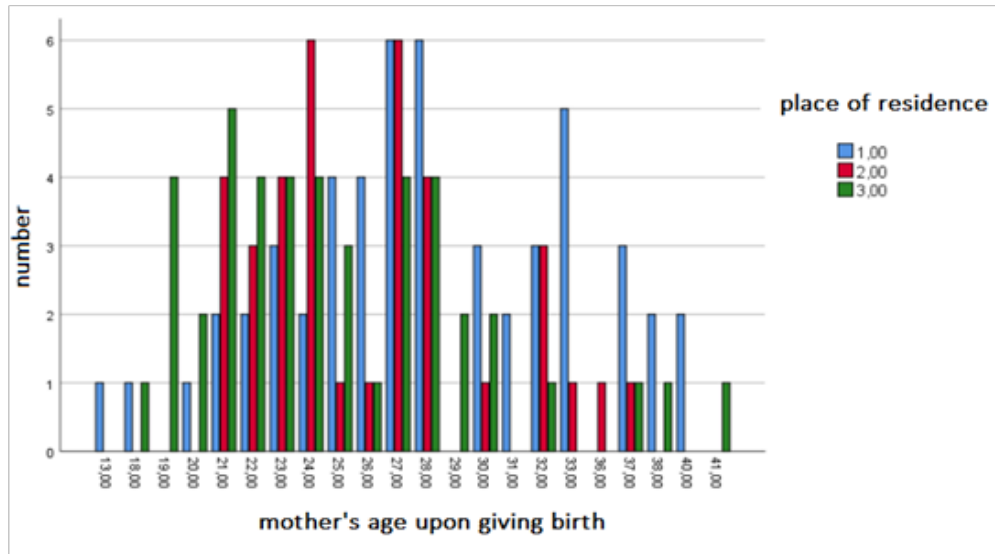
Table 2. Differences in arithmetic averages and standard deviation of mothers' age upon giving birth to children in connection to their place of residence (1-city;2-town, 3-rural areas)

Residence	N	Average	std. dev.	F	df	p<	Post test		
							NIR Comp.	Average of	p<
A City	52	28.23	5.69	4,73*	2	0.010	A-B	2.03	
B Town	36	26.19	4.22				A-C	3,18*	
C Rural	44	25.04	5.13				B-C	1.14	
Total	132	26.61	5.28						

*p<0,01

Source: own research

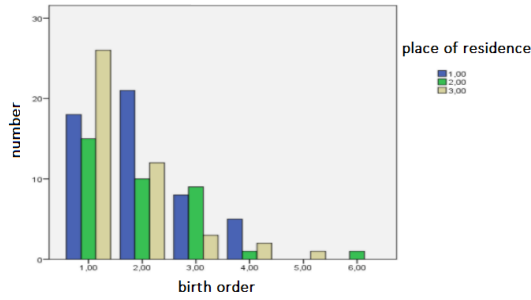
Figure 5. Mother's age upon giving birth to autistic child

Source: own research

One of the most significant factors in terms of family structure is the birth order of the autistic child. It is crucial for the aetiology of the disorder. Moreover, it is possible that part of the parents rejects the possibility of having more children as the care over the autistic one is too much of a challenge. The result profile presented in figure 6 clearly shows that the majority of autistic children, 44.7% (59), were born as the first ones, slightly less of them, i.e. 32.6% (43), were born as the second child, 15.2% were born as the third child, 6.1% (8) were born as the fourth and only 0.8% (1) was born as the fifth or the sixth child in the family.

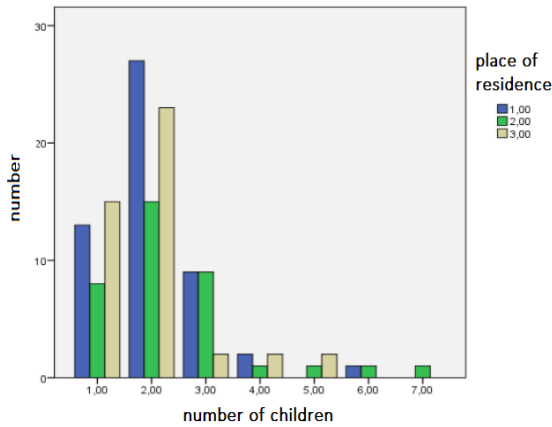
Figure 6. Birth order of autistic child in the family

Source: own research

The previous question led to the other one, concerning the number of children in a family. It seems that almost a half of the examined families, i.e. 49.2% (65) raises two children, 27.3% (36) have one child and 15.2% (20) families have three children. Families with more children clearly constitute a minority (figure 7)

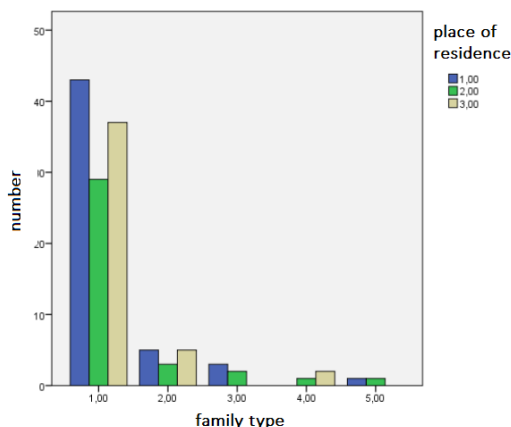
Figure 7. Number of children in examined families

Source: own research

According to many papers focused on family as a family environment the type of family is of crucial importance. The majority of the examined families (82.6%) are complete. Only 9.8% of them are incomplete. Half-orphans constitute only 3.8% of the examined group, single parents make up 2.3% and only 1.5% is represented by a reconstituted family (figure 8).

Figure 8. Family type: 1-complete family, 2-incomplete family, 3-family incomplete due to the death of a spouse, 4-incomplete family, single parent, 5-reconstituted family.

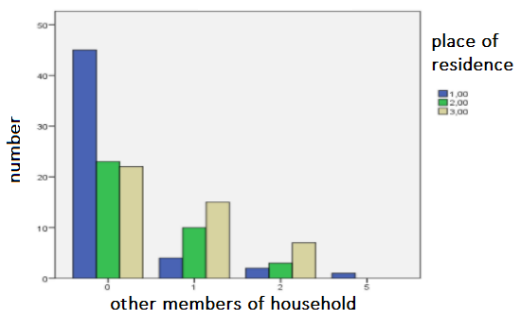

Source: own research

Parents with disabled children, especially those suffering from autism spectrum disorder, face an extremely difficult reality. It is due to the characteristic nature of this disorder as well as the necessity to provide the child with constant care. Almost half of the participants (49.2%) declare that their autistic child is under the mother’s care, 29.5% claims that the role is played by grandparents and only 7.6% point to fathers as the primary care-givers.

Hence, it is vital whether parents receive help from their relatives. In the case when the household includes grandparents or the parents’ siblings, mothers and fathers may count on support in some exceptional circumstances. Such situations should be understood as a natural need to rest, shopping, attending to some official matters, seeing a doctor, pursuing career possibilities, etc. As it is presented in figure 9, the majority of the examined families, i.e. 68.2% declare that they live separately from their relatives. One in every 5 participants (22.0%) admits that he/she lives with a grandmother or a grandfather and only 9.1% live with siblings. Only 0.8% declare living with other relatives (e.g. aunts or uncles).

Figure 9. Other persons living with the examined family

Source: own research

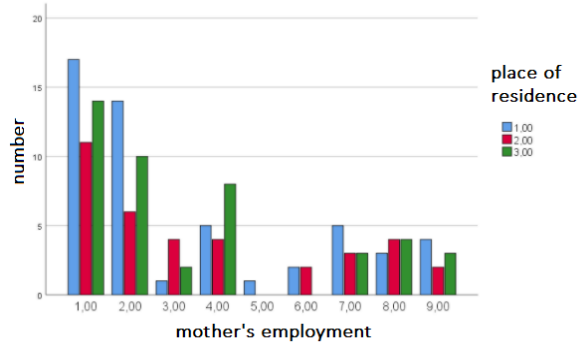
For one of the parents (usually the mother) having a disabled child very frequently equals the end or limitation of one of the parents’ professional activity. Such a tendency is

confirmed by the examined persons.

Upon the research being conducted, one third of the mothers was employed as a white-collar employee (31.8%) and one fifth of the mothers declared working as a qualified employee (22.7%). Approximately 12.9% of them worked as an unqualified worker. 8.3% of the mothers were unemployed and the same number of them worked abroad (figure 10).

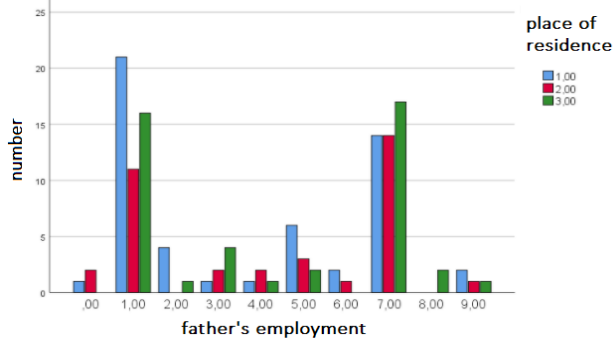
As far as the fathers' employment is concerned, 36.4% worked as a white-collar employee. Almost the same percentage, i.e. 34.1%, declared to be unemployed (figure 11).

Figure 10. Employment structure of mothers: 1- white-collar employee; 2-qualified worker; 3-farmer; 4-unqualified blue-collar employee; 5-pensioner; 6-retired; 7-unemployed; 8-working abroad; 9-other.

Source: own research

Figure 11. Employment structure of fathers: 0- no father; 1- white-collar employee; 2-qualified worker; 3-farmer; 4-unqualified blue-collar employee; 5-pensioner; 6-retired; 7-unemployed; 8-working abroad; 9-other.

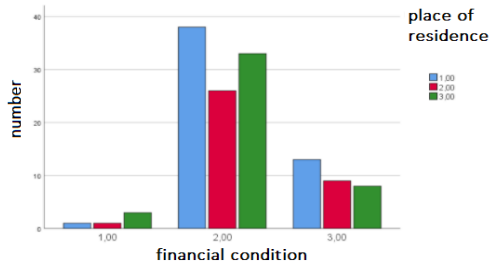

Source: own research

All kinds of social studies include the establishment of the financial condition of the family. It is strongly connected to the family's quality of life and the ability to fulfil its basic needs. The financial condition is especially crucial in the context of families facing disability, as in such a case the needs connected to providing treatment and therapy are vast. Results obtained through the author's own research show that almost three quarters of the participants coming from the three different backgrounds evaluate their financial condition as good. 22.7% of the examined persons claim that their financial condition is poor. Only 3.8% of the participants

evaluate their condition as particularly good. None of the examined persons declared that the financial condition of their family is extremely poor.

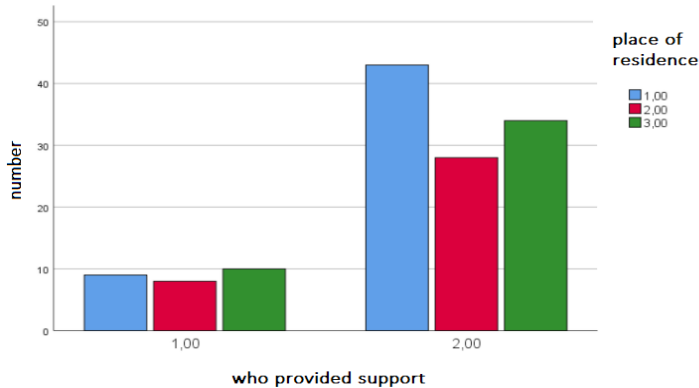
Figure 12. Financial condition of the examined families within groups distinguished according to their places of residence: 1-rural areas; 2-town; 3- city.
(financial condition: 1- particularly good, 2- good, 3- poor, 4- very poor)

Source: own research

Obviously, there are many kinds of professionals working with children in kindergartens and schools. They may be divided into 8 categories. A parent encounters each of them in the institution his/her child attends. Basic qualifications and tasks of these people make them perfect for working with the family tackling disability or developmental disorders of a child. Such a support is vital for the identification of the child's developmental problems (i.e. diagnosis) or for the joint composition of an individualised education and therapeutic programme [Polish: IPET]. The author's own research indicates that, in terms of professional support, parents of children with autism spectrum disorder could count only on teachers working with their child and pedagogues (figure 13).

Figure 13. Who provided support for parents of autistic children from different backgrounds? (1- form teacher, 2- pedagogue, 3- principal, 4- teacher, 5- parents, 6- other parents, 7- no one, 8- therapist).

Source: own research

Conclusions

- The majority of the examined parents represent a higher, secondary or vocational level of education.

- Most of the examined mothers had their autistic child between the ages of 24 and 28.
- Mothers from rural areas gave birth to their autistic child earlier than those from cities.
- Among the examined parents, half of them raise two children, almost one third raise three children and only one out of four families raise one child.
- Most of the examined families (82.6%) represent complete families. One out of ten families are incomplete.
- Almost half of the participants declare that the mother is the direct and primary caregiver for the autistic child, in one third of the families the role is played by grandparents.
- 68.2% of the examined families are nuclear. One out of five participants admits that he/she lives with a grandparent, while one in ten declares living with a sibling (i.e. the child's aunt or uncle).
- Vast majority of mothers work professionally. Only 8.3% of them are unemployed and the same number declares working abroad. One out of three fathers (34.1%) is unemployed.
- Vast majority of the participants consider their financial condition to be good.
- Most parents point to teachers directly working with their children and pedagogues as those who provided them with primary support.

Discussion

Available results of research on functioning of families with autistic children are unequivocal. On one hand, it is claimed that welcoming a disabled child into the family (or learning about a child's disability) destroys the established structure of the family and completely disorganises its functioning. It has been common for researchers to believe that greater number of cases of developmental problems in children and adolescents from the rural background characterised by poorer socio-economic status. As far as parents from the rural background are concerned, they were perceived as less skilful in terms of raising their children and representing lower level of education comparing to those from cities. Poorer competences of parents and limited access to specialists and institutions dedicated to supporting children and their families were believed to cause raised susceptibility to parental stress and crisis of the whole family system (Dudek, 2015;2017). Some of these assumptions may now be considered invalid. They have been verified by the latest research results.

As a disabled child is born, the life of its entire family is limited and transformed in terms of emotional and social functioning (Sekułowicz 2010: 47). On the other hand, a child's disability is believed to bring the family some benefits (e.g.: Tomkiewicz, 1975; Orlikowska, Bołtuć, 2018). While investigating the needs of families raising disabled children, Tomkiewicz (1975) concluded that in some cases the child may itself become the source of satisfying these needs. The author points to the situation in which the disabled child provides its parents with the notion of responsibility for somebody else's well-being. A disabled child will never start the process of weakening the bond with its parents.

In their research on family situation, Magdalena Orlikowska and Iwona Bołtuć (2018) claim that roles performed by mothers and fathers of disabled children are conditioned by the culture the family lives in. The authors conclude that the role we play is determined by the environment and it governs our choices, these concerning raising a child as well. Hence, the cultural background of a family with an autistic child is of great importance for multiple research. Specialists recognise both positive and negative consequences of living in rural areas. On one hand, such a specificity of place of residence impedes family functioning and stress-management processes due to poor access to services dedicated for autistic children (negative

consequence) (Obuchowska, 1991). Literary sources on the subject frequently highlight the fact that environments created by rural areas and small towns facilitate closer and more direct relationships between members of communities. Moreover, they are characterised by homogeneous views and interests (positive consequence). In such a context, the process of accepting the disability or disease of a child by adults and peers is easier. As far as big cities are concerned, the situation appears to be different due to the decreasing importance of establishing relationships with neighbours and scarce or no interest in other people's lives. Obviously, living in a large metropolis is also beneficial to some extent. Families from such backgrounds enjoy easier access to all kinds of specialists, rehabilitation and therapy facilities (Sekulowicz, 1994; Dudek, 2018). They have the opportunity to choose the best place for their child. Such a chance is practically taken away from those living in rural areas and small towns, as the number of facilities and specialists qualified to work with autistic children is limited.

Konstantareas (1991) concluded that parental stress depends upon a set of factors, such as: age, sex and birth order of an autistic child. Other variables of considerable importance include: number of siblings, ages of siblings, age difference between the disabled child and its healthy siblings, as well as other intervening variables.

Research results obtained by Kościelna (1995) prove that most of the students of life skills education facilities/groups come from incomplete families. The reason for such a situation was found in the fact that fathers tend to distance themselves from challenges posed by providing care for the disabled child. The author claims that escaping from problems is their reaction to them. Results obtained from my own research tend to contradict the previously established assumptions. Vast majority of examined families are complete and parents appear to share responsibilities concerning care and education of their children to the possible extent. The fact that other relatives, such as grandparents or aunts, live with the family is also of great importance (pointed out by Balcerzak-Paradowska, 2008 as well). It provides the parents with a chance to relax and rest as well as to pursue their professional careers. This dimension of parents' activity is also crucial, apart from circumstances connected to raising their children. It was researched by Barnett and Hyde, 2001, Marchall and Barnett, 1993. According to these authors, satisfactory and regular professional activity greatly influences the overall functioning of an adult. It fosters a more optimistic perception of reality and more successful handling of everyday problems (such as raising a disabled child). The obtained research results clearly indicate that although a half of the examined mothers claim that they are the primary care-giver for their autistic children, the majority of them work professionally.

Results obtained through our own research appear not to confirm previous assumptions concerning parents' education (e.g.: Karwowska, 2008), persons living in one household, employment and financial condition. The situation of the examined families exemplified the reality within certain environments throughout a specific period. Dynamic changes (political and economic) observed recently in Poland and all over the world may act both ways - as a factor improving or deteriorating the situation of parents with autistic children. Financial condition of a household is founded on the amount of financial resources and affluence, although a subjective evaluation of the overall financial condition is also of importance. The growing number of facilities and specialists qualified for supporting the development of autistic children and their families should also be considered crucial. The modern approach towards therapy and support for children with autistic spectrum disorder focuses on the increased activation and involvement of the parents. It is assumed that taking care of their physical and mental well-being is necessary

for the effectiveness of the undertook therapy. Various authors (e.g.: Twardowski, 1991. Dudek, 2015)

References:

1. BALCERZAK-PARADOWSKA, B., 2008. Polityka rodzinna w Polsce - wyzwania, stan, ocena, in: Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka, nr 2 (125), s.2-11. ISSN 1731-0725.
2. BARNETT, R. C., HYDE, J.S., 2001. Women, men, work, and family: An expansionist theory. In: American Psychological Association, October 2001 Inc. 0003-066X/O1/\$5.00 Vol. '56, No. 10. 781-7% DOI: 10.1037//0003-066X.56.10.781.
3. CARLSON, N.R., HETH, C.D., 2007. Psychology the science of behaviour. 4th ed. New Jersey, Pearson Education, Inc. ISBN-13: 978-0205702862.
4. DUDEK, M., 2017. How parents of autistic children deal with stress. In: Interdisciplinary Contexts of Special Pedagogy, 19, p.127-146. ISSN 2300-391X.
5. DUDEK, M., Dzieci z zespołem ADHD w środowisku rodzinnym. Studium empiryczne. Wydaw. Adam Marszałek, Toruń 2015. ISBN 978-83-8019-150-1.
6. DUDEK, M., Wypalenie sił rodziców dzieci z niepełnosprawnością. in: Probacja II/2019 s. 15-36, ISSN 1689-6122
7. JOHNSON, N., FRENN, M., FEETHAM, S., SIMPSON, P., Autism spectrum disorder: parenting stress, family functioning and health- related quality of life. Fam Syst Health, 2011; 29: 232-52. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0025341>, 20 January 2020.
8. KARWOWSKA, M., 2008. Zmaganie się z problemami dnia codziennego przez rodziców wychowujących dziecko z niepełnosprawnością umysłową: w świetle badań własnych. (in:) Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji, 2008, nr 3, 93-109, ISSN 1896-5903, e-ISSN 2450-3274
9. KONSTANTAREAS, M. (1991). Autistic, developmentally disabled and delayed children's impact on their parents. in: Canadian Journal of Behavioural Science, 23(3), 358-375. ISSN 0008-400X
10. KOŚCIELSKA, M., 1995. Oblicza upośledzenia, PWN, ISBN 83-01-11742-7.
11. MARCHALL, N. L., BARNETT, R., 1993. Work-Family Strains and Gains Among Two-Earner Couples, in: Journal of Community Psychology, Volume 21, January 1993. p.64-78. ISSN: 0091-0562 (Print) 1573-2770 (Online).
12. OBUCHOWSKA, I., 1991. Dziecko niepełnosprawne w rodzinie (praca zbiorowa), WSiP, Warszawa, ISBN: 83-02-07257-5.
13. ORLIKOWSKA, M., BOŁTUĆ I., 2018. Rodzicielstwo w rodzinie z dzieckiem z niepełnosprawnością intelektualną, in: Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A, Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne, nr 12(2), s. 327-340. I SSN 2300-1739
14. PISULA, E., 2012. Rodzice dzieci z autyzmem. Wydawnictwo PWN, Warszawa, ISBN 978-83-01-16940-4
15. PISULA, E., NOIŃSKA, D., Stres rodzicielski i percepcja doświadczeń związanych z opieką nad dzieckiem u rodziców dzieci z autyzmem uczestniczących w różnych formach terapii, in: Psychologia rozwojowa, 2011, tom 16, nr 3, s. 75–88, ISSN 1895-6297
16. PISULA, E., 2005. Małe dziecko z autyzmem, Gdańskie Wyd. Psychologiczne, 13-23. ISBN: 978-83-7489-298-8.
17. SEKUŁOWICZ, 1998. Problematyka funkcjonowania rodzin dzieci

niepełnosprawnych, in: *Teraźniejszość - Człowiek – Edukacja*, Nr 1(01), s.61-82, ISSN 1505-8808.

18. TOMKIEWICZ, S., *Więź rodziny z dzieckiem upośledzonym*, in: T. Gałkowski [red.], *Wybrane zagadnienia z defektologii*. Warszawa 1975, s. 7-46. ISBN 83-232-1690-8.

19. TWARDOWSKI, A., 1991. *Sytuacja rodzin dzieci niepełnosprawnych*, in: Obuchowska I. [red.], *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, WSiP, Warszawa, ISBN: 83-02-07257-5.

СОЦІАЛЬНА СИТУАЦІЯ СІМЕЙ З ДІТЬМИ З АУТИСТИЧНИМ РОЗЛАДОМ

M. Dudek

*Bronisław Markiewicz State Higher School of Technology and Economics in Jarosław,
Poland; Catholic University in Ruzomberok, Slovakia.*

m.dud@interia.pl.

Z. Babicki

Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw.

z.babicki@uksw.edu.pl.

Нетиповий характер розвитку дітей-аутистів надзвичайно ускладнює становище їхніх сімей. Дослідження, проведені з цього приводу, підтвердили, що батьки дітей-аутистів стикаються з різними проблемами, труднощами, напругою та стресом. Доступні літературні джерела висловлюють одностайну думку – функціонування таких сімей, а також їхня здатність радити собі з проблемами догляду та освіти залежать від різних чинників. Це дослідження аналізує окремі соціально-економічні та культурні чинники, що впливають на те, як такі сім'ї долають труднощі, пов'язані з доглядом та навчанням дітей-аутистів. Політичні та економічні зміни, що спостерігаються впродовж останнього часу у Польщі та у всьому світі, можуть діяти в обох напрямках – як чинник, що покращує або погіршує становище батьків з дітьми-аутистами. Фінансовий стан домогосподарств заснований на обсязі фінансових ресурсів та достатку, хоча суб'єктивна оцінка загального фінансового стану також має важливе значення. Зростаючу кількість закладів та кваліфікованих спеціалістів із підтримки розвитку дітей-аутистів та їхніх сімей, також слід вважати вирішальною. Сучасний підхід до терапії та підтримки дітей з аутистичним розладом зосереджений на підвищеній активації та залученні батьків. Передбачається, що турбота про їхнє фізичне та психічне благополуччя необхідна для ефективності проведеної терапії.

Ключові слова: сім'я, аутизм, функціонування, проблеми, підтримка

Стаття надійшла до редколегії 07.06.2020

Прийнята до друку 21.08.2020

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «УСПІШНЕ СТАРІННЯ» У СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ ТА СОЦІОЛОГІЇ

ДЖУГАН Р.І.

*Ужгородський національний університет,
вул. Університетська, 14, м. Ужгород, Україна, 88018,
Ruslana_sopko@*

У статті з'ясовано, що у науковій літературі представлений насичений дискурс у якому надається характеристика явищу старості та старіння як особливого виміру буття людини. Низка дисциплін, виходячи із особливостей власного предмету та власних методологічних, теоретичних та методичних засобів досліджують явища старості та старіння. Аналізуючи погляди на процес старіння у соціології ми відслідковуємо прикладний аспект супроводу проблеми старості, який має як індивідуальний вимір (підвищення якості життя старіючих громадян) так і загальносуспільний вимір (подолання явища ейджизму та ексклюзії громадян похилого віку). Однією із найбільш впливових соціологічних теорій, що концептуалізують явище старості та оптимальні шляхи його соціального регулювання є теорія успішного старіння, яка акцентує на понятті і явищі потреб старіючого населення. Проблема потреб дослідники різних галузей наук відносять до центральних та найбільш складних питань наук про суспільство. Наукові підходи і погляди на проблему потреб, що виникали впродовж історичного суспільного розвитку, вносять вагомий вклад у вивчення і аналіз теми потреб і їх задоволення. Водночас, незважаючи на велику кількість публікацій, щодо окресленої проблематики до сьогодні немає єдиного визначення поняття «потреби», а також специфікації численних теорій до дослідження старіння і старості як особливого контексту у якому виникають та реалізуються потреби.

Ключові слова: старіння, успішне старіння, потреби старіючого населення, ейджизм.

Старість як фаза життя – не є бажаним чи очікуваним періодом, не супроводжується позитивним або навіть нейтральним сприйняттям. Впродовж останніх десятиліть в культурному і, зокрема, медіа дискурсі дедалі більше поширюються уявлення про молодість, здоровий спосіб життя, веселощі та успіх, а старість дуже мало пов'язана з цими атрибутами масової культури. Зменшення обсягу соціальних ролей, доступних для пенсіонерів, викликає побоювання молодшої частини суспільства щодо старості та виходу на пенсію. Стереотипний образ осіб похилого віку багато в чому зумовлений соціальними

очікуваннями як представників інших вікових груп так і очікуваннями самих осіб похилого віку. Ці очікування найчастіше стосуються способу життя, сімейних ролей, пов'язані із вимогами щодо поведінки та активності останніх та інших осіб щодо осіб похилого віку. Стереотип не враховує неоднорідність старості, те що старість у 65 років відрізняється від старості у 80 та 90 років. Поділ старості на третій і четвертий вік має велике значення для наукового дослідження цієї проблематики. Це розшарування має не лише демографічне значення, а, перш за все, соціальне та соціокультурне: третій вік трактується як період, що настає після піку професійного розвитку, пов'язаний із поступовим виходом особи із професійної діяльності та відмовою від соціальної активності, але також і з певною незалежністю, а четвертий вік, натомість, значно більшою мірою пов'язаний із явищем залежності та потребою у догляді. У науковій літературі період похилого віку характеризується багатством накопиченого в минулому досвіду, рядом нових властивостей, які не притаманні попереднім етапам розвитку, що описуються найчастіше за допомогою теорій старіння.

Саме тому цей період стає об'єктом дослідження багатьох наук соціогуманітарного блоку. У науковому, зокрема соціологічному науковому дискурсі та практиці діяльності державних і недержавних інституцій сьогодні популяризується теорія «успішного старіння», в межах якої визначено основні складові, що мають супроводжувати старіння: низька ймовірність хвороб чи інвалідності; високі можливості для навчання і фізичної діяльності; активна участь у житті суспільства. Під назвою «теорія успішного старіння» зібрана ціла низка концепцій, спрямованих на зміну масового сприйняття осіб похилого віку і старості як явища, на запобігання дискримінації та виключення старіючого населення із суспільства, на запобігання ейджизму та стигматизації цієї категорії населення.

Зміна соціологічної парадигми вивчення старіння та старості в XX та XXI столітті полягало в відході від кризового бачення похилого віку як соціальної проблеми та у поверненні до інтерпретації віку як характеристики соціальної структури і особистої біографії. Соціологи спробували розглядати міжпоколінні відмінності і те, як вони впливають на соціальні зміни та ін. У науковому, зокрема соціологічному науковому дискурсі та практиці діяльності державних і недержавних інституцій сьогодні популяризується теорія «успішного старіння», в межах якої визначено основні складові, що мають супроводжувати старіння: низька ймовірність хвороб чи інвалідності; високі можливості для навчання і фізичної діяльності; активна участь у житті суспільства. На процес реалізації кожної зі складових концепції впливає низка чинників різного характеру дії та спрямування, однак усіх їх можна умовно поділити на дві групи: чинники, що обумовлюються загальною ситуацією в країні (рівень соціально-економічного розвитку, політичний устрій, екологічний стан, традиції, ментальність тощо); чинники, що залежать

переважно від кожної конкретної особи (її індивідуальні характеристики, спосіб життя, минулий досвід, життєва позиція, бажання/небажання підтримувати соціальні зв'язки з особами молодших вікових груп та ін.). Всі складові успішного старіння щільно пов'язані між собою та обумовлюють одна одну. Так, після досягнення пенсійного віку особа матиме можливість навчатись і працювати лише за умови збереження фізичного і психічного здоров'я, а брати активну участь у суспільному житті, яке сьогодні швидко змінюється, – лише постійно навчаючись та здобуваючи нові знання, вміння і навички.

Окремим варіантом цього підходу стала концепція продуктивного старіння («productive aging») в рамках якої успішна старість асоціювалася з якомога більш тривалою оплачуваною зайнятістю [13]. Перша така концепція була розроблена Р. Хевігерстом в одноіменній статті «Successful aging» 1961 року. Згідно з дослідником, людина старіє успішно, якщо вона задоволена своїм минулим і сьогоденням і якщо наступні прожиті роки сприймаються людиною, як такі, що додають змістовності до її життєвого шляху (у визначенні автора – «adding life to the years»).

Насправді, під назвою «теорія успішного старіння» зібрана ціла низка концепцій, які у різний спосіб і з різних перспектив представляють процес старіння у найбільш оптимальному для старіючої людини та суспільства модальності. Найцитованішою вважається дефініція успішного старіння, яка належить Д. Роуї та Р. Кану. Згідно з нею, успішне старіння включає в себе три основних компоненти: здатність зберігати ключові моделі поведінки для запобігання ризикам захворювань та інвалідності; високий рівень збереження розумових і фізичних функцій; активна залученість старіючої людини в соціальне життя [15]. Д. Роуї і Р. Кану в 1998 р очолили масштабний проект, в рамках якого досліджували більше тисячі людей похилого віку впродовж восьми років. Дослідники акцентували увагу на позитивних аспектах старіння і представили спростування наступних шести міфів про третій вік, вкорінених в суспільстві: 1) Бути старим – значить бути хворим; 2) Люди похилого віку не здатні навчатися; 3) Змінювати будь-що в житті людей похилого віку немає сенсу; 4) Старіння повністю детерміноване генетичною схильністю; 5) Погіршення всіх розумових функцій неминуче; 6) Особи похилого віку не приносять користі суспільству. Послідовно спростовуючи ці міфи, Д. Роуї і Р. Кан доводять, що похилий вік може бути продуктивним, сповненим сенсу і емоційної задоволеності, як і інші етапи життєвого шляху людини [15]. Загалом відзначимо, що популяризація теорії успішного старіння у різних її авторських варіантах окрім наукової мала і певну просвітницьку та реформістську мету, адже спричинилася до зміни парадигми суспільного сприйняття старіння і старості.

Комплексний аналіз основних складових успішного старіння був проведений американськими вченими С. А. Деспом і Д. В. Джестом, а також британським вченим А.

Боулінгом. Аналіз релевантного дискурсу показав, що більшість вчених, які розробляють поняття успішного старіння, відзначають в якості його необхідних елементів збереження фізичного здоров'я, когнітивних функцій, а також різні психологічні і соціальні чинники. До психологічних критеріїв відносять, в першу чергу, задоволеність життям, конструктивну копінг поведенку, адекватну самооцінку, а також відсутність депресивних станів. З соціальних критеріїв відзначають активну залученість в суспільне життя, бажання і здатність до соціальних контактів [7]. Д. Роу і Р. Кан уточнюють, що при аналізі досліджуваного явища важливо розмежовувати «звичайне старіння» і «успішне старіння». Перше характеризується зниженням фізичних, когнітивних, соціальних функцій з віком на рівні типовому в середньому для популяції. За умови успішного старіння функціональні втрати зведені до мінімуму (тобто погіршення зазначених функцій є незначними).

Американські соціологи Дж. А. Кайперс і В. Л. Бенгстон в 1973 р запропонували теорію соціальної реконструкції. На їхню думку, самоідентифікація літньої людини, оцінка нею своїх здібностей безпосередньо залежить від сприйняття старості у суспільстві. Згідно із теорією соціальної реконструкції, представники третього віку в зв'язку з втратою соціального статусу, дефіцитом нової інформації, відсутністю референтної групи відчують нестачу зворотного зв'язку з боку соціуму щодо їхньої ідентифікації, оптимальних поведінкових патернів і ролей в суспільстві. Відтак люди похилого віку стають особливо чутливими і залежними від соціальних уявлень та упереджень, які, як правило, формують негативний образ людини похилого віку. Для подолання цієї ситуації Дж. А. Кайперс і В. Л. Бенгстон пропонують підвищити рівень компетентності людей третього віку шляхом надання можливостей для успішного виконання ними соціальних ролей, а також можливості здобувати освіту [14]. Слід сказати, що такі інновації були спрямовані не лише на інституційні і правові зміни, а на зміни масової свідомості, в тому числі і свідомості самого населення похилого віку, у якому мали вкорінитися відносно позитивні сприйняття свого життєвого становища та перспектив (в тому числі професійно-кар'єрних).

У 1990-тих роках в соціологічних дослідженнях успішного старіння була висунута теорія персонального контролю (англ. – personal control theories). Теорія сформувалася, зокрема, завдяки дослідженню Дж. Хекхаузена і Р. Шульца, в якому вивчалася проблема втрати старіючими людьми контролю у фізичній, когнітивній та соціальній сферах внаслідок вікових змін. Дж. Хекхаузен і Р. Шульц розрізняють дві форми контролю: первинний і вторинний. Первинний контроль спрямований на поведінковий аспект, який забезпечує ефективне функціонування індивіда у зовнішньому середовищі. Вторинний – на когнітивну, мотиваційну, емоційну сфери. Якщо первинний контроль починає стрімко розвиватися в дитинстві, досягає розквіту в середньому віці і в старості різко знижується,

то вторинний контроль у похилому віці досягає найвищого рівня. Таким чином, в процесі успішного старіння ключову роль відіграє вторинний контроль, який компенсує втрату первинного [11].

Ще одним доповненням до низки концепцій успішного старіння є модель персонального контролю Дж. Брандштадтера і В. Греве, згідно з якою в успішному старінні основну роль відіграє гнучкість копінг-стратегії старіючої людини. Зокрема йдеться про трансформацію своїх цілей, відповідно до віку, прийняття змін, пов'язаних із старінням, і життя з ними в гармонії. Дж. Брандштадтер і В. Грев вважають, що успішне старіння відбувається тоді, коли людина адекватно сприймає вікові зміни, адаптуючись до них [8].

До авторських концепцій успішного старіння також відноситься концепція соціоемоціональної селективності Л. Л. Карстенсен. У цій концепції ключове значення відіграє не вік людини, а особливості сприйняття часу. Дослідниця приділяє увагу важливості усвідомлення обмеженості часу, яка веде до нової розстановки пріоритетів в житті. Люди похилого віку, які усвідомлюють темпоральність життя, більшого значення надають спілкуванню з тими, хто їм близький, аніж отриманню нової інформації про події в навколишньому світі. Така ситуація неминуче веде до істотного скорочення соціальних контактів і, в той же час, більш емоційно повної взаємодії з близькими людьми. Це явище Л. Л. Карстенсен оцінює як позитивний і важливий на шляху до успішного старіння [9].

До теорії успішного старіння концептуально близькою є теорія соціально-психологічної безперервності Р. Ечлі (R. Atchley). На думку вченого, навіть із досягненням певного віку, який ототожнюється у суспільстві із старістю, люди прагнуть не змінювати власний спосіб життя та відносини з іншими. Люди похилого віку, відтак, повинні адаптуватися у двох напрямках: по-перше, до нових суспільних очікувань та ролі людини похилого віку та, по-друге, до власних біофізичних та психологічних змін, пов'язаних з віком у контексті прагнення зберегти своє життя незмінним. На думку Р. Ечлі, люди активно і безперервно відтворюють самість в часі [6].

Як зазначалося, поняття «успішне старіння» вживається у низці концепцій, які стосуються різних аспектів старіння. Так, М. Флуд дає вичерпне визначення успішного старіння як здатності адаптуватися до змін, що відбуваються, зберігаючи свою власну ідентичність та екзистенційне значення [10]. В. Маккарті та А. Боквег представляють інтегрований погляд на успішне старіння: із теорії діяльності дослідники запозичують орієнтацію на співпрацю та альтруїзм; із теорії вивільнення запозичують важливість усамітнення та саморефлексії; із теорії соціально-психологічної безперервності – значення особистісної цілісності; із теорій розвитку життєвого шляху – ставлення до старості як до якісно нового життєвого етапу, що веде до самореалізація особистості [12].

Рис. 1. Зміст поняття «успішне старіння» [Джерело: авторська інтерпретація за [5]]

Одним із важливих аспектів успішного старіння, із перспективи соціології, є комунікативний. Для літніх людей основною комунікативною проблемою, особливо коли йдеться про взаємодії із представниками молодших поколінь, є недостатній досвід спілкування з молодим поколінням, відсутність навичок володіння інструментами сучасної комунікації. У літньому віці перешкодою в спілкуванні з молодими людьми є і фізичні характеристики: такі як погіршення пам'яті, погіршення слуху і зору, зміна швидкості обробки інформації і формулювання відповідей. Міжпоколінна комунікація спрямована на підвищення активності, соціальної включеності літніх людей, а для молоді відкриває можливість самоствердження і набуття життєвого досвіду старшого покоління, вчить не боятися свого старіння.

Теорія успішного старіння, якщо все-таки, умовно називати представлену сукупність концепцій теорією, викликала низку критичних відгуків. Так, зокрема, відповідно до теорії вивільнення треба визнати, що «успішне» старіння – це спокійне сприйняття соціального відчуження, яке схвалюється соціальними нормами. «Втрата минулих соціальних ролей разом з погіршенням стану здоров'я веде до порушення існуючого динамічного стереотипу особистості, до зміни її світогляду і поведінки. Явище вивільнення виражається у зміні мотивації, звуженні кола інтересів і зосередженні старіючих осіб на своєму внутрішньому світі, у спаді комунікабельності» [1].

Також критику викликала надмірна універсальність уявлення про те, що інтенсивність соціальних зв'язків є передумовою успішного старіння. Чи можна зробити висновок, що самотня людина заздалегідь приречена на неможливість успішної старості? Зрештою, Світова організація охорони здоров'я визначає успішне старіння як «процес підтримки функціональності, яка дає змогу досягти цілей, котрі людина вважає важливими» [16]. Ця, здавалося б, незначна корекція вказує на різноманітність потреб і ключовий характер саме поняття і явища потреб старіючого населення як вихідної точки соціологічного дослідження успішного старіння.

На думку М. Буравого лейтмотивом сучасного соціального розвитку є необхідність створення універсального дискурсу прав людини і в цьому процесі слід звільнитися від тиску з боку держави, політичних та економічних структур нерівності. Відтак зростає роль так званих «перекладачів» – публічних соціологів, соціальних рухів, громадських організацій – у формуванні колективної дії упосліджених соціальних груп, які відстоюють свої права [2]. В моделі, запропонованій в емпіричній частині роботи, ми верифікуємо припущення М. Буравого щодо відмінності ролей формального інституту блем; зниження конкурентоспроможності країни загалом та рівня національної безпеки зокрема держави та неформальних соціальних рухів і громадських організацій у процесі впровадження заходів, що оптимізують процеси старіння, наближають їх до моделі успішного старіння.

Підсумовуючи розгляд концепцій успішного старіння зазначимо, що останні спрямовані на зміну масового сприйняття осіб похилого віку і старості та старіння як явища, на запобігання дискримінації та виключення старіючого населення із суспільства, на запобігання ейджизму та стигматизації цієї категорії населення. Теорія успішного старіння виявилася протидією дискримінаційному сприйняттю старості.

Однією із найбільш впливових соціологічних теорій, що концептуалізують явище старості та оптимальні шляхи його соціального регулювання є теорія успішного старіння, яка акцентує на понятті і явищі потреб старіючого населення. Проблему потреб дослідники різних галузей наук відносять до центральних та найбільш складних питань наук про суспільство. Наукові підходи і погляди на проблему потреб, що виникали впродовж історичного суспільного розвитку, вносять вагомий вклад у вивчення і аналіз теми потреб і їх задоволення. Водночас, незважаючи на велику кількість публікацій, щодо окресленої проблематики до сьогодні немає єдиного визначення поняття «потреби», а також специфікації численних теорій до дослідження старіння і старості як особливого контексту у якому виникають та реалізуються потреби.

Очевидно, що успішне старіння і можливості людей похилого віку реалізовувати власні потреби корелюють також із такими явищами, як бідність, соціальна ізоляція, самотність, незайнятість, дискримінація і стигматизація за віковою ознакою, відсутність

організованого дозвілля, непристосованість фізичного середовища до їх особливих потреб, геронтологічне насильство тощо. Поняття «геронтологічне насильство» включає два аспекти: 1) насильство по відношенню до літніх людей і 2) насильство з боку літніх людей. Ситуацію, що склалась нині в Україні, навряд чи можна назвати сприятливою для впровадження в життя основних положень концепції «успішного старіння». Звичайно, окремі її елементи частково реалізуються: так, особи старшого віку, як і решта населення, мають можливість брати активну участь у політичному житті суспільства, відстоювати свою громадянську позицію. Соціальний захист закріплений у низці законів: «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; «Про соціальний захист дітей війни»; «Про жертви нацистських переслідувань»; «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; «Про реабілітацію інвалідів в Україні». Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» особам похилого віку держава гарантує право на отримання соціальних послуг [3; 4]. Україна, як частина глобального світу, також перебуває серед когорти країн, населення яких стрімко старіє. Водночас, внаслідок недостатнього рівня економічного розвитку та нереформованості суспільних відносин, виклики і загрози для України можуть мати вагоміші негативні наслідки: більше економічне навантаження на працездатне населення; уповільнення процесу оновлення інтелектуальних еліт і знань та, відповідно, науково-технічного прогресу; загострення соціальних протиріччя.

Використана література:

1. Александрова М. Д. Проблемы социальной и психологической геронтологии. Л.: Из-во Ленинградского университета. 1974. 135 с.
2. Буравой М. За публичную социологию. Общественная роль социологии. М.: Вариант, 2008
3. Сопко Р. І. Становище людей похилого віку в Україні. Соціологія і сучасні соціальні трансформації. Матеріали V Міжнар. конф. студ. та мол. наук.(м. Київ, 30 листопада, 2012 року). 2013. С.117-118.
4. Сопко Р. І. Якими можуть бути наслідки існуючої демографічної тенденції старіння населення? «Карпатія. Цивілізаційний поступ». Просвітницький, науково-популярний журнал. Випуск 1.Ужгород, 2013 . С. 55-59.
5. Andrews G.J., Phillips D.R. Ageing and Place. Perspectives, Policy, Practice, London, New York: Routledge, 2005.
6. Atchley, R. C. A Continuity Theory of Normal Aging. The Gerontologist. 1989. Vol. 29. P. 183–190.
7. Blumer H. Symbolic Interactionism: Perspective and Method. New Jersey: Prentice-Hall, Inc. 1969. p. vii.
8. Bowling A. Aspirations for older age in the 21st century: What is successful aging. Int J Aging Hum Dev. 2007. Vol. 64. P. 263–297.

9. Butler R. Ageism: Another form of bigotry. *Gerontologist*. 1969. № 9 – P. 243–246.
10. Depp C.A., Jeste D.V. Definitions and predictors of successful aging: A comprehensive review of larger quantitative studies. *Am J Geriatr Psychiatry*. 2006. Vol. 14. P. 6–20.
11. Havighurst R. J., Albrecht R. *Older People*. New York : Longmans, Green and Co., 1953. 215 p.
12. Krzywicki L. *Primitive society and its vital statistics*. L., 1934
13. Phillipson C, Bernard M., Strong P. *Dependency and Interdependency in Old Age: theoretical perspectives and policy alternatives*. London: Croom Helm in association with the British Society of Gerontology, 1986.
14. Proposed working definition of an older person in Africa for the MDS Project <https://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en>
15. Rose A. M. The subculture of the ageing: A topic for sociological research. *The Gerontologist*. 1962. № 2 (2). P. 123-127.
16. Walker R, Leisering L. *The Dynamics of Modern Society*. London: Policy Press, 1999.

THE CONCEPT OF “SUCCESSFUL AGING” IN THE SOCIO-HUMANITARIAN SCIENCES AND SOCIOLOGY

Dzuhan R. I.

Uzhhorod national university,

Universytetska str., 14, Uzhorod, Ukraine, 88018,

ruslana_sopko@

The article finds that the scientific literature presents a rich discourse that describes the phenomenon of old age and aging as a special dimension of human existence. A number of disciplines, based on the peculiarities of their own subject and their own methodological, theoretical and methodological tools study the phenomena of old age and aging. Analyzing views on the aging process in sociology, we trace the applied aspect of the problem of old age, which has both an individual dimension (improving the quality of life of aging citizens) and a public dimension (overcoming the phenomenon of ageism and exclusion of the elderly). One of the most influential sociological theories that conceptualize the phenomenon of old age and the optimal ways of its social regulation is the theory of successful aging, which emphasizes the concept and phenomenon of the needs of an aging population. The problem of needs researchers of various branches of science refer to the central and most complex issues of social sciences. Scientific approaches and views on the problem of needs that have arisen during the historical

social development, make a significant contribution to the study and analysis of the topic of needs and their satisfaction. At the same time, despite the large number of publications, there is still no single definition of the concept of «needs», as well as the specification of numerous theories for the study of aging and old age as a special context in which needs arise and are realized.

Key words: aging, successful aging, needs of the aging population, ageism.

Стаття надійшла до редколегії 07.10.2020

Прийнята до друку 16.10.2020

ПЕРШІ СПРОБИ

УДК [316.75:316.2]:303.442.3

DOI:

АНАЛІЗ ІДЕОЛОГІЇ У РАМКАХ ГОЛОВНИХ ЛІНІЙ
ТЕОРЕТИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

Т. М. Лукеря

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів,
tetyanalukeria@gmail.com*

У статті здійснено порівняльний аналіз можливостей головних метапарадигмальних, парадигмальних і концептуальних побудов теоретичної соціології у розумінні і дослідженні ідеології, а також аргументовано значення соціологічного конструктивізму (в його початкових та осучаснених версіях) у пізнанні цього феномену. З урахуванням можливостей застосування теоретичних положень представника критичного дискурс-аналізу Н. Феркло виділено основні характеристики ідеологічного дискурсу, а також наведено авторське визначення поняття ідеології на основі поєднання її об'єкт-суб'єктних характеристик. Наголошено на важливості практичних аспектів ідеології в умовах сьогодення, що визначають її ціннісну сутність, а також досліджено особливості ролі агента у процесі конструювання ідеології. Внаслідок порівняльного аналізу існуючих класифікацій соціологічного знання розроблено концептуальну схему соціологічного дослідження ідеології, яка поєднує чинники суб'єктивного і об'єктивного характеру.

Ключові слова: ідеологія, парадигма, метапарадигма, конструктивізм, ідеологічний дискурс, критичний дискурс-аналіз.

Дослідження природи ідеології має як теоретичне, так і практичне значення. Це пов'язано з тим, що ідеологія постає важливим конструктом як у свідомості людей, так і у становленні таких важливих феноменів як демократія, свобода, права людини тощо. Ідеологія, як система певних ідей, покликана організувати суспільне життя у різних сферах, тому вона посідає вагоме місце у формуванні конкретних суспільних інститутів та явищ. Важливо зазначати, що ідеологія протягом останніх років перебуває у стані трансформації, змінює свої рамки, позначається злетами, кризами та падіннями. Якщо у період свого виникнення ідеологія практично не мала політичних конотацій і була наукою про ідеї, то сучасна ідеологія проникає у всі сфери суспільства,

намагається знайти рівність між різними течіями (наприклад, баланс між соціалізмом та лібералізмом), внаслідок чого ідеології можуть трансформуватися, набувати гібридних форм, навіть деградувати; одним із трендів сучасності є виникнення неоідеологій або псевдоідеологій.

Наукова проблема полягає в тому, що існує суперечність та невідповідність між зростаючим значенням ідеології в житті сучасного суспільства, з одного боку, та розмитістю визначень і недостатньою концептуалізацією феномену ідеології в соціологічних науках – з іншого, що потребує потужної соціологічної інтервенції та концентрації зусиль соціологів на її розв'язанні.

Не менш важливим є обґрунтування актуальності цієї проблеми для сьогодення. По-перше, поняття ідеології має міждисциплінарний характер, адже цей феномен досліджують різні соціогуманітарні науки, зокрема чільне місце належить філософам та політологам. Натомість передумовою функціонування ідеологій є суспільна свідомість і відповідні соціальні практики, тому цей феномен вимагає соціологічної експлікації. Також це постає особливо актуальним, оскільки ідеологічні уявлення є одними із чинників суспільного розвитку.

По-друге, у сучасному суспільстві виникають нові явища і відбуваються видозміни в ідеологічних системах. Цінність ідеології як ідеї в традиційному її розумінні нівелюється, виникають нові ідеології, втрачається баланс між розмежуванням різних видів ідеологій. Це також призводить до актуалізації цієї тематики серед науковців.

По-третє, поширення процесів глобалізації веде до трансформації сучасного суспільства в усіх сферах життєдіяльності соціуму: економічній, культурній та політичній. Одним із результатів цих трансформацій є криза деяких класичних ідеологій і низки соціальних інституцій. Ця зміна ідеологічної системи, викликана в тому числі падінням Радянського Союзу та скасуванням комуністичної ідеології, у науковому річищі знайшла вираз в появі концепції деідеологізації людства, що припускає скасування самого феномену ідеології.

Вивченням проблематики ідеології займаються такі українські дослідники як Є. Білоус, В. Андрущенко, М. Яковлев, А. Колодій, В. Ковтун, М. Головатий, В. Ярмоленко, К. Настояща та ін. Серед зарубіжних вчених, які мають доробки дослідження проблем ідеології, виділяємо таких як С. Ліпсет (S. Lipset), Ф. Фукуяма (F. Fukuyama), Дж. Такер (J. Tucker), І. Валлерстайн (I. Wallerstein), П. Голдінг (P. Golding), Т. Снайдер (T. Snyder), П. Рікер (P. Reeker), Д. Белл (D. Bell), З. Бжезінський (Z. Brzezinski) та ін. У науковому дискурсі поняття ідеології має міждисциплінарний характер і часто її

трактують як ідею, яка має філософський контекст; рідше розглядають її практичне значення для легітимізації певної системи.

Також існують певні протиріччя із трактуванням ідеології, враховуючи її історичну еволюцію. Зокрема це пов'язано, по-перше, із післявоєнним періодом, коли з'являються нові ідеології, які намагаються знайти середину між певними класичними ідеологіями (наприклад, неолібералізм). По-друге, це культурний релятивізм, коли одні суспільства сприймають ідеологію як інструмент досягнення впливу або влади, а інші – як ефемерні ідеї, які не мають практичної цінності. По-третє, ідеології деградують, адже їхні цінності стають певним «божеством» (прикладом може слугувати радикальний націоналізм).

Враховуючи наведене вище, основною метою статті вважаємо розробку концептуальної схеми ідеології, яка б поєднувала чинники суб'єктивного і об'єктивного характеру і могла служити методологічною основою соціологічного емпіричного дослідження. Звідси випливає необхідність порівняльного аналізу основних течій соціологічного теоретизування стосовно ідеології, існуючих класифікацій соціологічного знання та властивих йому можливостей у розумінні ідеології, її свідомісних і націлених на поведінку складових.

Термін «ідеологія» має широкий вжиток, його використовують різні соціогуманітарні науки: філософія, лінгвістика, історія, юриспруденція, політичні науки, соціологія та ін. Зокрема поняття «ідеологія» вперше було вжито французьким філософом, економістом та політичним діячем, одним із засновників Інституту ідеології (1796 р.) Антуаном де Трейсі (Antoine de Tracy) у роботі «Елементи ідеології» (1801-1815 рр.). Він розглядав ідеологію крізь теорію пізнання як наукову дисципліну, яка вивчає ідеї та їхнє призначення у вирішенні економічних і політичних проблем.

Сучасний філософ В. Єрмоленко визначає ідеологію як систему ідей, інструменти зміни реальності, що покликані організувати суспільне життя. Він пише, що ідеології у своєму прагненні стати своєрідними релігіями на «вакантне місце ставили не так реальність, як ідею реальності» [3, С. 16].

Дослідження природи ідеології постає важливим завданням, адже, по-перше, простежується зв'язок ідеології з різними сферами суспільства, що дозволяє виокремити застосування системи ідеології як платформу цінностей різних напрямків (екологічна ідеологія, ідеологія бренду, ідеологія прав і свобод людини, ринкова ідеологія тощо). По-друге, вивчення ідеології крізь призму різних наук актуалізувало важливість не тільки ідейно-теоретичного аспекту ідеології, але і практичного, адже

«пояснювальна» наука, яка трактувала ідеологію як ефемерну ідею, відходить у минуле. Ідеологія вважається не тільки об'єктивною даністю, яка обумовлює певні суспільні процеси і поведінку індивідів, але і суб'єктивною реальністю, яка певним чином «створюється» людьми. Про це буде йти мова у контексті соціологічної експлікації ідеології.

У соціологічному знанні термін «ідеологія» відповідає поняттям «цінності», «сенси», «ідеї». Ще М. Вебер (M. Weber) зазначав, що ідеологія є механізмом легітимності, адже суспільство утримується як єдине ціле через спільну ідею, що встановлює існуючий суспільний порядок. Для Д. Белла (D. Bell) ідеологія орієнтована на конкретні дії, що спираються на систему вірувань [13]. Згідно з Т. Парсонсом (T. Parsons), ідеологія виступає як система цінностей суспільства, функціональний елемент політичної системи, котрий визначає основні напрями розвитку суспільства, підтримує існуючий порядок [9].

Р. Арон (R. Aron), Е. Шілз (E. Shils) та У. Матц (W. Matz) уявляють ідеологію не просто як регулятор суспільних відносин, а й як релігійно вмотивовану систему, здатну конструювати картину світу, що складається в просторі екзистенційної кризи. В. Паретто (V. Pareto) також зазначав, що ідеологія – це конструкт, що зберігає стабільність у суспільстві.

Ціннісно-практичне розуміння ідеології запропонував Д. Т. Жовтун, який зазначав, що «ідеологія – система ідей, поглядів, уявлень, що містить концептуальне, теоретичне осмислення соціального буття з точки зору інтересів, потреб, цілей і ідеалу певних соціальних груп та прошарків, національних утворень. Ідеологія є продуктом соціально-політичної діяльності людей, складовою духовного виробництва і навіть культури. Структурно вона складається з політичних теорій і ідей, суспільно-політичних ідеалів, цінностей, концепцій політичного розвитку і політичних програм, політичних символів та ін.» [4]. Також К. Мангейм (K. Mannheim) лаконічно пояснив, що «ідеологія спрямована на діяльнісно-практичне сповнення духовного життя» [8].

Таким чином, ідеологія виступає певним цілісним, системним, ідейним феноменом, який виявляє себе у всіх сферах соціального життя і не може бути відокремленим від суспільства. Однак для визначення категорії ідеології існують певні труднощі у науковому дискурсі, оскільки ця категорія має міждисциплінарний характер; часто її редукують до поняття «політична ідеологія», яка асоціюється із електоральними процесами, політичними партіями та політичною системою загалом. Викликає потреба вивчення співвідношення об'єкт-суб'єктних характеристик

ідеології. Актуалізуються як методологічний (природа ідеології, підходи до аналізу), так і прикладний характер (вплив ідеології на різні сфери суспільства) у дослідженнях ідеології. Але в умовах мультипарадигмальності сучасної соціології всі ці та інші проблеми знаходять відмінне трактування і пропозиції розв'язання. У науковій соціологічній спільноті представники об'єктивістського напрямку, відповідно до якого суспільство складається з цілісної системи фактів, розглядають ідеологію як «теоретичне знання», що є логічним та системним. Особливо виразно виражений об'єктивізм у марксизмі, відповідно до якого його ідеологія існує поза уявленнями індивідів, оскільки це є суто наукова ідея, що є об'єктивно правильною, незалежно від дій пересічних індивідів. Об'єктивістський підхід також знаходиться у структурно-функціональній методології (Б. Малиновський, А. Редкліфф-Браун (A. Radcliffe-Brown)). Саме у цьому розрізі ідеологія розглядається як «механізм адаптації соціальної системи, що підвищує її стійкість, ефективність взаємодії з різними компонентами, регулює внутрішні зв'язки і поведінку окремих частин системи, реалізовує взаємозв'язок між її елементами, визначає функціонування соціального знання, політичних систем, цінностей» [2].

Натомість соціологи, які представляють суб'єктивістський напрям соціологічного теоретизування, намагаються виявляти соціально сконструйовані аспекти ідеології і відкидають уявлення про те, що ідеологія має об'єктивний статус. Зокрема представники символічного інтеракціонізму стверджують, що ідеології не є соціальними фактами. На їхню думку, ідеології утверджуються внаслідок соціальних змін та взаємодії між групами, коли одній групі вдається поширити у масових уявленнях та соціальних практиках свої ідеї, які стають пріоритетними. У рамках теорії комунікативної дії ідеологія виступає як система концептуально оформлених поглядів та ідей, що виражають інтереси певних груп людей. А саме процес спілкування між індивідами є важливими передумовами формування ідеології. Тому з цих позицій ідеологія актуалізується у процесі взаємодії та комунікації (К. О. Апель (K. O. Arel), Ю. Габермас (J. Habermas)).

Іншим важливим аспектом, який превалює у трактуванні ідеології в межах суб'єктивістського підходу є те, що ідеологія, здебільшого в постмодерному контексті, більше не є сталою ціннісною системою, яка спрямована на яку-небудь доктрину та містить шляхи вирішення певних проблем, а є скоріш гнучкою, еkleктичною, що спрямована як на конкретного індивіда, так і на певну соціальну (або національну) групу.

Таким чином, здійснений стислий аналіз вивчення поняття ідеології дає змогу узагальнити, що в соціологічному науковому річизі об'єктивістська та суб'єктивістська візії є двома основними напрямками, які, втім, уточнюються згідно з умовами часу. Крім того, останнім часом увиразнився тренд посилення ролі і значення третьої, інтегративної візії, що намагається уникнути поділу на бінарні опозиції соціологічного теоретизування. Тому сьогодні дослідження ідеологій залежить як від методологічного вибору, так і від наукової думки певного історичного часу. Адже попри великі досягнення класичного бачення, дедалі більшої ваги набирає неklasичне та постнеklasичне теоретизування.

Серед найбільш відомих і розповсюджених класифікацій соціологічного знання слід назвати метапарадигмальну модель теоретичної соціології Г. Зборовського (G. Zborovsky) стосовно структуризації головних візій розвитку соціологічного знання та його внутрішніх складових. Ці складові Г. Зборовський (G. Zborovsky) об'єднує у дві групи, одна з яких включає перші три (класична, неокласична, посткласична), а інша – дві останні (неklasична, постнеklasична) метапарадигми. Автор зазначає, що саме друга група метапарадигм робить акцент на суб'єктивній стороні дослідження соціальних явищ, і саме в її межах соціологи вивчають смисли конструювання людиною соціального світу, в якому суспільство визначається діями індивідів, хоча кожна парадигма має унікальне трактування щодо суті тих чи інших наративів. У табл. 1 ми відобразили аплікацію положень метапарадигм Г. Зборовського (G. Zborovsky) на дослідження ідеологій в рамках їхніх аксіоматичних ядер.

Нижче розглянемо мета парадигми, їхні основні положення та аплікацію цих положень у вивченні ідеологій. **Класична соціологія.** Згідно із цією мета парадигмою, суспільство – це цілісна система, яка не залежить від індивіда. Основний предмет вивчення: соціальні факти, соціальні структури, соціальні інститути, соціальні дії та взаємодії в статичі та динаміці. Ідеологія розглядається як послідовна система, яка не створена діями людей, а організовує їхні відносини. Вона представлена як просте відображення класової позиції, а з іншого боку – як узгоджена, свідомо створена система поглядів і ідей, що має на меті обґрунтувати владу панівного класу (К. Маркс (K. Marx), Ф. Енгельс (F. Engels)).

Неокласична соціологія. Суспільство – це система соціальних дій і взаємодій соціальних груп та акторів. Основний предмет вивчення: специфічні характеристики і структури соціального життя, нелінійний підхід до вивчення суспільства та його структур. Ідеологія забезпечує гармонію всіх державних структур. У суспільстві є панівна ідеологія, проте можлива артикуляція різних інтересів антагоністичних груп. Відповідно, головною є ідеологія владного класу, але кожна група чи клас у деякій мірі зберігає свою унікальність. А ідеологія розв'язує проблему зіткнення різних інтересів (Л. Альтюссер (L. Althusser), А. Грамші (A. Gramsci)).

Посткласична соціологія. Суспільство – це сфера інтеракції, комунікації, соціальних інститутів та солідарності. Основний предмет вивчення: суспільство з

позицій макросоціологічного аналізу. Ідеологія вивчається у рамках світосистемного аналізу (І. Валлерстайн (I. Wallerstein), зокрема актуалізується проблема кризи лібералізму. Ідеологія розглядається як ідея, яка мобілізує людей і направляє їх в русло певної поведінки, а також пов'язана із світовою економікою.

Некласична соціологія. Суспільство як конструкція соціальної реальності, яка постійно змінюється агентами, котрі і виробляють соціальна зміни. Основний предмет вивчення: процеси конструювання індивідами соціальної реальності.

Ідеологія конструюється в результаті поєднання різних позицій, а також містить у собі наслідування представників референтної групи. Тому ідеологія пов'язана із політичною ідентифікацією та не може виникати без участі індивідів (Дж. Мід (J. Mead), П. Бергер (P. Berger), Т. Лукман (T. Luckmann)).

Постнекласична соціологія за Зборовським складається із інтегративного та постмодерністського напрямів. Суспільство як сукупність соціальних структур та активних дій індивідів. Основний предмет вивчення: інтегративні процеси в різних типах соціуму. Ідеологія виникає у результаті двосторонніх зв'язків. Вона впливає на інші сфери суспільства (економічну, політичну, культурну та ін.). Натомість на зміну форми ідеології впливають практики індивідів, які здатні її формувати та трансформувати.

Таким чином, метапарадигмальна модель Г. Зборовського (G. Zborovsky) допомагає структуровано визначити можливості і особливості вивчення ідеології в різних напрямках теоретизування і в історичному часі їхнього розгортання. Але слід зазначити, що модель Г. Зборовського (G. Zborovsky) забудована на опозиційному протиставленні двох груп максимально загальних теоретичних побудов, що позбавляє його можливості пошуків і закріплення в його моделі іншого бачення соціальних феноменів включно з ідеологією.

У цьому плані увагу привертають ті класифікації соціологічного теоретизування, які побудовані на парадигмальній перспективі із включенням до неї трьох парадигм або методологічних стратегій, зокрема: соціологічного реалізму (об'єкт дослідження – суспільство, соціальні системи, соціальні структури, соціальні інститути), соціологічного номіналізму (об'єкт дослідження – індивід, особистість, соціальні групи) та соціологічного конструктивізму, для якого характерний взаємозв'язок макро- та мікроструктур, а також єдність об'єктивних та суб'єктивних умов. Він є містком між двома крайнощами – об'єктивізмом та суб'єктивізмом [10]. Тобто соціологічний конструктивізм у межах наведеної позиції є спробою синтезування суспільства як макросистеми та дій індивідів

на мікрорівні, по-перше, а по-друге, що є принципово важливим для розуміння ідеології, шляхом вивчення соціальної реальності як сконструйованої агентом, проте вплив об'єктивної реальності також береться до уваги. Саме на цих припущеннях в подальшому може будуватися програма емпіричного дослідження.

Виділення соціального конструктивізму як синтезованого напрямку міститься в працях П. Бергера (P. Berger) та Т. Лукмана (T. Luckmann). Його основні положення вони виклали у своїй спільній праці «Соціальне конструювання реальності» (1966), головною тезою якої є те, що «реальність конструюється самим суспільством». Проте у цій праці наголошено, що важливу роль відіграють соціальні взаємини (інтерація) у конструюванні реальності, а також характеристики повсякденного життя (мова, знання, ролі тощо) [14]. Ці напрацювання дають можливість об'єднати об'єктивні та суб'єктивні візії соціальних феноменів, до яких відносимо й ідеологію, в межах одного дослідницького поля. У своїй праці вони окреслили те, якими способами суспільство конструює соціальну реальність, як саме люди визнають та інтерпретують цю реальність, яка роль соціальних інтерацій існує у цьому процесі та ін. Відповідно в межах цього аксіологічного ядра соціологічного конструктивізму ідеологія, по-перше, конструюється агентами, які здійснюють соціальні зміни, і по-друге, ідеологія включає комунікативну конструкцію, адже взаємодія (інтерація) цих агентів є передумовою її формування. Отже, ідеологія виникає в результаті взаємозв'язку.

Загальною метою конструктивізму є аналіз шляхів, за допомогою яких індивіди (або групи) беруть участь у створенні реальності, окремі складові якої з часом інституціоналізуються та сприймаються ними як традиційні. З точки зору конструктивістів, будь-які наративи є продуктом комунікації та спільної діяльності людей. Важливим є те, що сконструйована реальність – це динамічний процес і знаходиться у постійному розвитку, адже завжди відтворюється людьми [1].

Аналізуючи процес конструювання ідеології як соціального феномену, варто зауважити, що цей процес є одним із елементів повсякденності, оскільки визначається символічною взаємодією і тісно пов'язаний із соціокультурним підходом. Спробуємо дослідити процес конструювання ідеології за допомогою логічної схеми П. Бергера (P. Berger) та Т. Лукмана (T. Luckmann). Автори концепції виділяють чотири рівні, які опишемо більш детально на прикладі ідеології (Рис.1. Аплікація положень П. Бергера і Т. Лукмана до конструювання ідеології).

Рис.1. Аплікація положень П. Бергера і Т. Лукмана до конструювання ідеології.
Джерело: авторське напрацювання.

Отже, згідно із концепцією соціального конструктивізму П. Бергера (P. Berger) та Т. Лукмана (T. Luckmann) ідеологія обумовлюється певною ідеєю, цінностями і трансформується суспільством у практичний знаково-символічний конструкт завдяки мовленнєвій комунікації. Зазначені можливості використання загальних положень соціологічного конструктивізму у вивченні ідеології набувають своєї осучасненої модифікації у тих концептах, де важливу роль відіграє взаємодія та комунікація соціальних

агентів. У цьому контексті і для більш глибокого аналізу ідеології методологічно доцільним є звернення до теорії дискурс-аналізу. Як сукупність різноманітних течій та синтез об'єктивних та суб'єктивних характеристик, соціальний конструктивізм став важливою методологічною основою для становлення дискурс-аналізу.

Загалом дискурс розуміють як певну комунікативну дію у конкретному комунікативному просторі. Згідно з поглядами М. Фуко (M. Foucault), який одним із перших характеризував дискурс у соціально-політичному контексті, «дискурс – це сукупність мовних практик, які формують певне уявлення про об'єкт» [12]. Він зазначав, що будь-який дискурс можна трактувати як «владний», адже дискурси ніколи не формуються кінцево, змінюється їхнє значення та артикуляція.

Нині виділяють різні види дискурс-аналізу: критичний дискурс-аналіз, дескриптивний дискурс-аналіз, кросдискурс-аналіз. Нами використано, як найбільш релевантні авторському баченню ідеології, положення критичного дискурс-аналізу Н. Феркло (N. Fairclough), оскільки саме завдяки теорії критичного дискурс-аналізу Н. Феркло (N. Fairclough) з'являється термін «ідеологічний дискурс». За Н. Феркло (N. Fairclough), він включає значення, що слугує владі, певні конструкції значень, що сприяють створенню, відтворенню і перетворенню відношень влади [11, С. 120].

Теоретичні положення Н. Феркло (N. Fairclough) стосовно ідеологічного дискурсу базуються на тому, що «дискурс не лише конструює світ, але і сам конструюється», тобто існує певний діалектичний зв'язок між соціальними практиками індивідів та формами дискурсу, в тому числі й ідеологічного. Також процес формування дискурсивних практик відбувається як на макро-, так і мікрорівнях. Причому роль дискурсу – підтримувати соціальний порядок та здійснювати соціальні зміни [15]. Н. Феркло (N. Fairclough) зазначав, що характеристиками дискурсу є наступні: дискурс пов'язаний із соціумом (адже він є формою соціальної практики, яка конструюється людьми), дискурс складається із мови та образів (адже твориться в результаті комунікативної дії).

Схожих визначень дотримуються сучасні дослідники у напрямі соціально-політичних наук. Зокрема, Ф. Крістофер (F. Christopher) стверджує, що ідеологічний дискурс – це система вірувань, що обґрунтовує політичну систему, якій суспільство надає перевагу [7]. Причому між різними дискурсами, на його думку, відбувається постійна боротьба і приймається переважаюча точка зору. Дослідник Т. В. Дейк (Teun A. van Dijk), який працює у напрямку критичного дискурс-аналізу, також зазначає щодо ідеологічного дискурсу, що він «... потребує аналізу через дослідження соціальних структур, груп, інститутів та дій і думок агентів» [16, р. 32].

На нашу думку, погляди Н. Феркло (N. Fairclough) та його послідовників є найбільш релевантними у дослідженні конструювання ідеологічного дискурсу, адже саме цей напрям дозволяє виокремити роль та особливості взаємодії між соціальними інститутами та діями агентів у конструюванні ідеологічного дискурсу. На основі напрацювань Н. Феркло (N. Fairclough) ми сформулювали низку теоретичних положень, в яких доцільно розглядати ідеологію в сукупності об'єктивних та суб'єктивних чинників і в якості ідеологічного дискурсу: ідеологія конструюється як окремими агентами, так

і соціальними групами; вона є результатом соціальних практик індивідів; ідеологія є практично-перетворюючим інструментом та впливає на соціально-політичну реальність; вона конструюється через мову та образи. Ідеологія – це інструмент перетворення соціально-політичної реальності, що конструюється соціальними практиками суспільства, соціальних груп, окремих особистостей. Таке розуміння і визначення ідеології слугуватиме методологічним підмурівком емпіричного дослідження, що знайде свій вираз в теоретичній інтерпретації та практичній операціоналізації його головних понять.

Висновки. Отже, здійснений порівняльний аналіз трактування ідеології в межах основних аксіоматичних ядер об'єктивістського та суб'єктивістського напрямків соціологічного теоретизування актуалізував значення синтезованого конструктивістського підходу та його відгалужень. Запропоновані положення у рамках критичного дискурс-аналізу дозволили виокремити роль як окремих агентів, так і соціальних груп у конструюванні ідеології, а також роль комунікативної дії (мова та образи) у цьому процесі. Сформована сукупність теоретичних положень може служити методологією емпіричного дослідження в ситуації, коли йдеться про вивчення об'єктивістського характеру ідеології (аналіз текстів, політичних програм партій) та її суб'єктивістського оцінювання з боку як окремих представників суспільства (експерти, індивіди), так і представників владних структур (політичні партії), здатних транслювати практично-ціннісний сенс ідеології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: Медиум, 1995. 323 с.
- Владленова І.В. Концептуальне оформлення поняття «ідеологія»: філософські підходи. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 2. С. 55
- Єрмоленко В. Плинні ідеології. Київ: Дух і літера, 2018. 480 с.
- Жовтун Д. Т. Идеология: актуальные аспекты социологического анализа. М., 2004. 367 с.
- Зборовский Г. Е. История социологии: современный этап. Сургут: РИО СурГПУ, 2015. 259 с.
- Зборовский Г. Е. Метопарадигмальная модель теоретической социологии. Социологические исследования. 2008. № 4. С. 3-15.
- Кристофер Ф. Политический миф. Теоретическое исследование. М. : Прогресс-Традиция, 2004. 264 с.
- Мангейм К. Идеология и утопия. М. : Юрист, 1994. 693 с.
- Парсонс Т. Система современных обществ. М. : Аспект-Пресс, 1997. 270 с.
- Тощенко Ж. Т. Парадигмы, структура и уровни социологического анализа. Социологические исследования. 2007. № 9. С. 6–7.
- Филлипс Л. Дж., Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод. Х: Гуманитарный центр, 2004. 334 с.
- Фуко М. Археология знания. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 326 с.

Bell D. The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. Harvard : Harvard University Press, 2000. 540 p.

Berger P. L., Luckmann T. The Social Construction of Reality. Garden City. NY: Doubleday, 1966. 249 p.

Fairclough N. Critical discourse analysis: The critical study of language. London: Longman, 1995. 265 p.

Teun A. Van Dijk. Discourse Analysis as Ideology Analysis. Journal of Political Ideologies. 2006. 11(2). P. 32.

REFERENCES

Bell D. (2000). The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. Harvard : Harvard University Press. 540 p. [in English]

Berger P. (1995). Social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge. M. : Medium. 323 p. [in Russian]

Berger P. L., Luckmann T. (1966). The Social Construction of Reality. Garden City. NY: Doubleday. 249 p. [in English]

Christopher F. (2004). Political myth. Theoretical research. M. : Progress-Tradition. 264 p. [in Russian]

Fairclough N. (1995). Critical discourse analysis: The critical study of language. London: Longman. 265 p. [in English]

Foucault M. (2003). Archeology of knowledge. K. : View of Solomia Pavlichko «Foundations». 326 p. [in Ukrainian]

Mannheim K. (1994). Ideology and Utopia. M. : Jurist. 693 p. [in Russian]

Parsons T. (1997). The system of modern societies. M. : Aspect-Press. 270 p. [in Russian]

Phillips L. J., Jorgensen M.V. (2004). Discourse Analysis. Theory and method. Humanitarian Center. 334 p. [in Russian]

Teun A. Van Dijk. (2006). Discourse Analysis as Ideology Analysis. Journal of Political Ideologies. № 11(2). P. 32 [in English]

Toshchenko Zh. T. (2007). Paradigms, structure and levels of sociological analysis. Sociological research. № 9. Pp. 6-7 [in Russian]

Vladlenova I. (2014). Conceptual design of the concept of «ideology»: philosophical approaches. The Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology. № 2. P. 55 [in Russian]

Yermolenko V. (2018). Flowing ideologies. Kyiv: Spirit and Letter. 480 p. [in Ukrainian]

Zborovskiy G. (2015). History of sociology: modern stage. Surgut: RIO SurSPU. 259 p. [in Russian]

Zborovskiy G. (2008). Metaparadigmatic model of theoretical sociology. Sociological research. № 4. Pp. 3-15 [in Russian]

Zhovtun D. (2004). Ideology: actual aspects of sociological analysis. M. 367 p. [in Russian]

ANALYSIS OF THE IDEOLOGY IN THE FRAMEWORK OF THE MAIN LINES OF THEORETICAL SOCIOLOGY

T.M. Lukeria

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, 79000, Lviv,
tetyanalukeria@gmail.com

Paper dwells upon comparative analysis of the possibilities of the main metaparadigmatic, paradigmatic and conceptual constructions of theoretical sociology into understanding and study ideology. Paper describes importance of sociological constructivism (in its original and modern versions) in the meaning of this phenomenon. There is the model of constructing ideology taking into account its subjective narratives based on the theoretical developments of P. Berger and T. Luckmann. Author has distinguished several classical approaches to the interpretation of ideology in the social science, in particular in sociology and philosophy based on the analysis of relevant scientific literature of a multidisciplinary nature. The analysis of different theoretical studies shows that there is two lines of theoretical sociology that would explain the essence, content, and factors of influence on ideologies - objectivist and subjectivist lines. Therefore, there is an urgent need for analysis theoretical approaches, which would consider changes in theorizing in the present sociological thought. Author analyzes metaparadigms of G. Zborovskiy, who singled out 5 metaparadigms (classical, neoclassical, postclassical, non-classical, post-non-classical), and focuses on non-classical and post-non-classical metaparadigms. In particular, non-classical and post-non-classical metaparadigms focus on the subjective characteristics of the study of social phenomena, including the ideology. This allowed providing the importance of sociological constructivism in the meaning of ideology. Author has distinguished main characteristics of ideological discourse, taking into account the possibilities of applying the theoretical approach of the representative of critical discourse analysis N. Fairclough. Therefore, there is author's definition of the concept of ideology based on combining its object-subject characteristics. This allowed providing the importance of practical aspects of the ideology, which determine its value essence, and the role of the agent in the process of constructing the ideology. The conceptual model of sociological research of ideology is developed, which combines subjective and objective factors, through the comparative analysis of the existing classifications of sociological knowledge.

Keywords: ideology, paradigm, metaparadigm, constructivism, ideological discourse, critical discourse analysis.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2020

Прийнята до друку 22.10.2020

РЕЦЕНЗІЯ
на колективну монографію
“ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ У
ЦЕНТРАЛЬНІЙ ТА СХІДНІЙ ЄВРОПІ”.

Ідентичність та соціальна солідарність у Центрально-Східній Європі/Т. Каменська, Я. М. Курчевський, П. Ожеховський та ін.; за ред. проф. Н. Коваліско, д-ра А. Єкатеринчука, проф. О. Лісеєнко, проф. Р. Радзіка. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка; Lublin: Wydawnictwo UMCS; 2020. – 224 с.

Презентована колективна монографія є результатом наукової співпраці українських та польських соціологів, зокрема Львівського національного університету імені Івана Франка (кафедра соціології), Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Інститут соціології), Академії Спеціальної Педагогіки імені М. Гжегожевської в Варшаві (кафедра соціології культури) та Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (кафедра філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності).

Монографія актуальна, оскільки за сучасних умов, коли наростають виклики щодо міграційних процесів, побудови нових стратегій українсько-польського діалогу та необхідності врахування соціокультурних та ментальних механізмів формування нових ідентичностей на теренах Центрально-Східної Європи.

Перший розділ «Зміни ідентичності та міжетнічних відносин у Центрально-Східній Європі» присвячено теоретичним аспектам у дослідженні ідентичностей. Акцентовано на уточненні смислових характеристик понять «ідентичність» і «солідарність», виявленні особливостей соціоконструктивістського впливу на ідентичність, а також на можливостях солідаризації в сучасному суспільстві. У складних умовах для українського суспільства автори монографії звертають особливу увагу на солідарність як основну цінність європейської культури і політики. Окрім того, сучасне суспільство є об'єднанням різнорідних ідентичностей. У контексті міжнаціональних (польсько-українських) відносин автори розглядають фактор колективної пам'яті, що акумулює в собі різного роду стереотипи, упередження, а також конструктивні стратегії вирішення міжнаціональних конфліктів на основі подолання антогонізмів та примирення.

Виникнення незалежної української держави виявило необхідність аналізу можливостей формування нової української політичної еліти, роль якої зростає в умовах побудови української державності на ґрунті двомовного, неоднорідного українського суспільства. Безперечно, на здатність еліт створити або вплинути на нову ідентичність українського суспільства впливали геополітичні орієнтації, суспільне усвідомлення та ідентичність самих еліт, які були наслідком вкорінення в радянські та пострадянські реалії та аксіологічні системи. Спираючись на доступні дослідження та джерела зроблено ґрунтовний опис соціального походження українських політичних еліт, їх ідентичність в контексті викликів, які стоять сьогодні перед українським суспільством.

У другому розділі колективної монографії «Ідентичність на пограниччі та ідентичності національних меншин» йдеться, зокрема, про труднощі у створенні об'єднаних територіальних громад у багатонаціональному регіоні України. Визначено вплив соціальних механізмів на довіру національних меншин до інститутів влади в конкретному регіоні України, окреслено їх ціннісні пріоритети. Нинішня криза довіри

в багатонаціональному регіоні простежується у ставленні населення до основних соціальних інститутів суспільства, а дефіцит довіри є причиною соціальної напруги. На прикладі двох багатонаціональних районів з'ясовано сприйняття реформи децентралізації. Негативне та скептичне сприйняття реформи об'єднанням громад пояснюється неефективністю комунікації інститутів, які її здійснюють, з представниками громади, небажанням місцевих еліт втратити вплив на виборчих округах, а також консервативними настроями, що базуються на прорадянській ностальгії.

З іншого боку, розгляд солідарності у дискурсі законодавчих змін щодо навчання державною мовою національних меншин (за результатами емпіричних досліджень в Одеській області) на основі ґрунтовного аналізу уявлень та оцінок учасників дослідження дозволив виокремити основні причини браку солідарності. Запропоновано рекомендації щодо послаблення напруги навколо мовного питання і мови навчання етнонаціональних меншин Одеської області. Наголошено на необхідності подальшого глибокого наукового осмислення сучасних мовних ідентифікаційних процесів, зокрема проведення оціночних досліджень мовної політики держави в освітній сфері, а також дослідження актуальних проблем, пов'язаних із реалізацією освітньої реформи в Україні.

Розгляд соціологічних вимірів гуманітарних проблем прикордоння дає підстави для висновку, що нові технології та швидкі лінії зв'язку могли б бути використані для розвитку регіону, не зважаючи на відстань прикордоння від геополітичного центру держави, але слабка інфраструктура та відсутність державних програм розвитку прикордонних територій не сприяють вирішенню проблеми. Ця ситуація може бути вирішена шляхом розробки системи дій, направлених на боротьбу із нагальними викликами та загрозами як на прикордонному, так і на державному рівні задля унеможливлення повторення ситуації на сході України та в Криму. Прикордонні регіони повинні відчувати, що існує загальний план їхнього розвитку як форпосту країни. Ще одним важливим фактором розвитку прикордоння є поглиблення транскордонного співробітництва з країнами Європейського Союзу у царині безпеки, наукового і культурного обміну тощо.

У третьому розділі монографії «Соціальна солідарність та консолідація суспільства в контексті процесів зовнішньої та внутрішньої міграції» розглянуто соціальну солідарність, зокрема, в умовах війни на Сході України крізь призму досвіду жінок-учасниць антитерористичної операції. З'ясовано сутність солідарності як інтеграційного чинника, що утримує в єдності соціальні структури будь-якого масштабу. Вона передбачає не лише єдність цінностей, ідей, переконань, поглядів, інтересів, цілей, а також функціональну взаємозалежність і узгодженість у діях, пов'язаних із реалізацією інтересів як суспільства, так і спільноти. Концепт солідарності використано для пояснення солідарної поведінки взаємодіючих акторів в умовах воєнного конфлікту. Висвітлено особливості формування соціальної солідарності крізь призму досвіду жінок, які в той чи інший спосіб долучилися до антитерористичної операції на сході України. Акцентовано на множинності солідарності.

У даній рецензії виокремлено лише окремі аспекти порушеної проблематики,

яка є багатогранною і міждисциплінарною. Залучення провідних соціологів України і Польщі до вивчення ідентичності та соціальної солідарності є показовим прикладом реальної наукової співпраці та кооперації. Як результат такої співпраці, низка висновків, зроблених науковцями на прикладі емпіричних розвідок та ґрунтовний аналіз у змінах ідентичності та міжетнічних відносин у Центрально-Східній Європі що відбулися на протязі останніх років. На підставі цього окреслено специфіку ідентичностей на пограниччі та ідентичності національних меншин, а також проаналізовано особливості соціальної солідарності та консолідації суспільства в контексті процесів зовнішньої та внутрішньої міграції між Україною та Польщею.

Монографію можна рекомендувати науковцям, студентам та викладачам і усім тим, хто прагне підвищити свою обізнаність щодо актуальних тенденцій змін ідентичності та солідарностей у сучасному суспільстві.

Рецензент

Доктор соціологічних наук,

професор, завідувач кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Пачковський Ю.Ф.

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА СОЦІОЛОГІЯ: НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ДЖЕРЕЛ

Пачковський Ю. Ф., Лапан Т. Д. Катерина Грушевська та соціологічний дискурс європейської соціогуманітаристики 20-30-их рр. XX ст.3

ТЕОРЕТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ: КОНСТРУЮВАННЯ АНАЛІТИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Макеєв С. О., Коваліско Н. В. Емоції у сприйнятті соціальної нерівності15

Benchak O. F. Constructionism in the sociological study of borders and cross-border in teractions..... 26

ПРОБЛЕМАТИКА ЗДОРОВ'Я, ВІКУ, ТІЛЕСНОСТІ У ДЗЕРКАЛІ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Dudek M., Babicki Z. The social situation of families with autistic children.....32

Dzhuhan R. I. The concept of «successful aging» in the socio-humanitarian sciences and sociology.....46

ПЕРШІ СПРОБИ

Лукеря Т. М. Аналіз ідеології у рамках головних ліній теоретичної соціології.....56

РЕЦЕНЗІЇ

Пачковський Ю. Ф. Рецензія на колективну монографію “Ідентичність та соціальна солідарність у Центральній та Східній Європі”.....69

CONTENT

UKRAINIAN SOCIOLOGY: RETURN TO SOURCES

Pachkovskyy Y., Lapan T. Kateryna Hrushevska and sociological discourse of European sociohumanitarian sciences in 1920-1930.....3

THEORETICAL SOCIOLOGY: CONSTRUCTION OF ANALYTICAL INSTRUMENTS

Makejev S., Kovalisko N. Emotions in perception of social inequality.....15

Benchak O. Constructionism in the sociological study of borders and cross-border interactions.....26

THE PROBLEMATIC OF HEALTH, AGE AND BODY IN THE MIRROR OF SOCIOLOGY

Dudek M., Babicki Z. The social situation of families with autistic children.....32

Dzhuhan R. The concept of «successful aging» in the socio-humanitarian sciences and sociology.....46

FIRST STEPS

Lukeriya T. Analysis of the ideology in the framework of the main lines of theoretical sociology.....56

REVIEWS

Pachkovskyy Y. Review on collective monography “Identity and social solidarity in Central and Eastern Europe”.....69